

≡≡≡ СВЕСЛОВЕНСКА КЊИЖАРНИЦА ≡≡≡
М. Ј. СТЕФАНОВИЋА И ДРУГА

БЕОГРАД, ПОЕНКАРЕОВА УЛИЦА 36

Препоручује следећа своја издања:

Арцибашев:		Толстој Л.Н.:	
Смрт Ивана Ландс . . . Дин. 6—		Може ли бити земља	
Достојевски Ф.:		приватна својана . . .	1-20
Беле ноћи „ 4-50		У чему је моја вера . . .	5—
Кара-Ђорђевић А. Петар:		Детињство „	6—
О слободи „ 6—		Дечаштво „	8—
Новаљевски:		Тургењев И.:	
Борба са злочиним путем		Прва љубав „	4-50
васпитања „ 3—		Фауст „	3—
Потапенко:		Најдановић Драг.:	
Генералова кћи „ 9—		О победној војни (са	
Сјенкијевић Х.:		илустрацијама) „	2—
Quo Vadis? у повезу . . . 18—		Одавић Риста:	
Др. Савичевић М.:		Звуци руске љаре	
Венеричне болести „ 6—		(антологија новаје	
Ко се сме женити? „ 1—		руске лирике) „	9—
Ерлихов лек 606 и		Фурније Алфред:	
сифилис „ 1—		Нашим синовима кад	
Толстој Л. Н.:		доврше 18 година „	3—
Детињство „ 6—		Др. В. Кујунџић:	
		Васерманова реакција,	
		њен значај и примена „	2—

У штампи су:

Толстој: Младост
Тургењев: Асја

Гаршин: Надежда Николајевна
Бр. Петронијевић: Словени у
 Вашој Науца

ДРАГОМИР ШИШКОВИЋ

ЈЕДАН

ОД

МНОГИХ

РОМАН ИЗ ПРЕСТОНИЧКОГ ЖИВОТА

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖАРНИЦЕ

1920.

ДРАГОМИР ШИШКОВИЋ

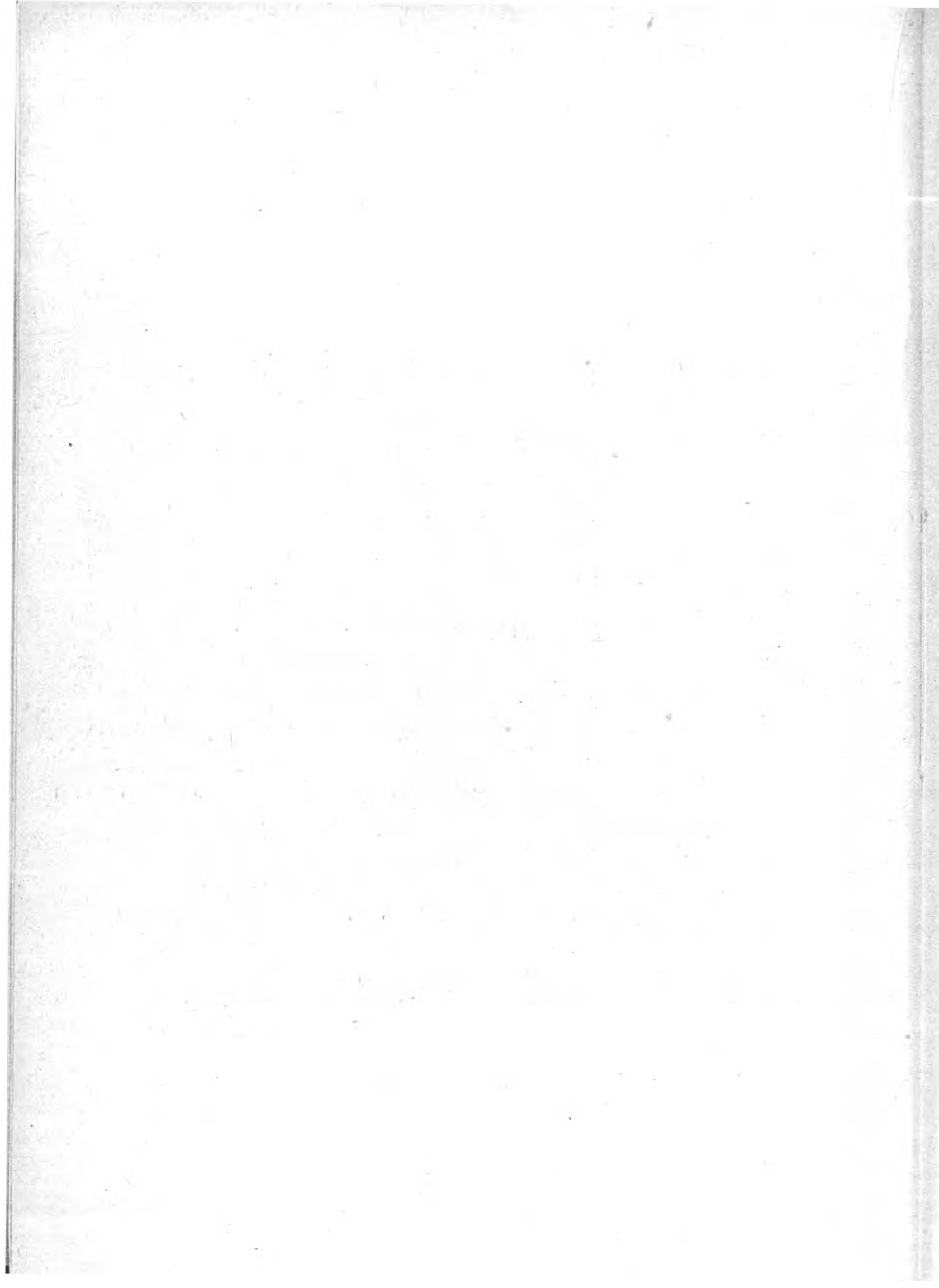
ЈЕДАН ОД МНОГИХ

РОМАН ИЗ ПРЕСТОНИЧКОГ ЖИВОТА

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖАРНИЦЕ
М. Ј. СТЕФАНОВИЋА И ДРУГА
1920.

ЈЕДАН ОД МНОГИХ

I.

Ко не зна како је пријатно у пролеће и у лето отићи из Београда трамвајем до Топчидера, надисати се свежа ваздужа у Кошутњаку, одморити плућа и очи у ономе зеленилу! Како је пријатна та промена! После зажарене калдрме варошких улица — шљунком насуте стазе; после дугих низова кућа, разнога стила и разне величине — дуги низови дрвета; после шума трамваја и кола — блага тишина, коју ремети само цвркут тица.

Београђани, читаве породице и друштва, одлазе у Топчидер о празницима, на цео дан. Мора се отићи, ма само и једном годишње.

Али су највернији посетиоци, и најзахвалнији, ђаци свих школа и разнога узраста. Од раног пролећа, пре него што је дрвеће и најавило пупољке лишћа, па све до у позну јесен. Деца долазе да се наиграју, дечаци и девојчице да се протрче и да мало уче, шипарице и младићи и да се проведу.

Обично су ту и љубавни састанци. Од трамвајске станице до Хајдучке Чесме и до Кнежеве Погибије, где има стаза и где их нема, свуда групице или парови младих људи. Иду полако, разговарајући скоро шапатом, једва сами себе чују. Врло често ништа не говоре, али им очи светле жаром, блистају младачким заносом... О, блажена младости, о срећне године идеалисања и чедности! Како се груди бурно надимају, како срце немирно игра у својој тескобној тамници, како смо сви песници у тим годинама, које брзо оду у неврат!

У очи Ивањ-дана једна група младих девојака беше се растурила по Кошутњаку, берући цвеће за венце. Све тако око седамнаест-осамнаест година. Сукње им ни дуге ни кратке. Звонки смех и кикот. Трчање и скакање, ваљање по трави.

Једна међу њима одвајаше својим несташлуком. Ниједној другарици не даваше мира. Притрчи тек другарици и свали је у траву, па је онда претура тамо-амо, голица је и засмејава, а ова се, заценивши се од смеха, немоћно брани. И тако са сваком редом.

Није била лепа та Јелена Ђорђевићева, али није била ни ружна. Омалена раста, де-

војка већ по развијености прса и бедара, густе смеђе косе, која је у увојцима падала око главе. Само су јој очи биле некако упадљиве. Крупније, црне као угљен, одавале су разбуђену чулност. Ноздрве, меснате, шириле су се при удисању ваздуха. Лице обично, округло, са нечим мушким у цртама.

— Е, не могу више! рече и леже потрбушке у траву, подметнувши руке под чело.

— Хвала Богу да се и ти смириш! додацише јој две-три другарице идући даље.

— Мицо, ходи овамо! позва Јелена једну другарицу.

— Нећу, скочићеш на мене и повалићеш ме! одговори јој Мица.

— Ходи, нећу! увераваше Јелена.

Мица настави брати цвеће, прилазећи све ближе месту где је била Јелена, па најзад седе уз њу.

— Шта си хтела? упита Мица.

Јелена не одговори, а Мица извади из џепа конач и поче да слаже цвеће у венац.

— Шта то радиш, Мицо, зар верујеш у те враџбине? упита одједном Јелена.

— Какве враџбине? Плетем венац за кућу, као и сваке године. Зар ту има какве враџбине?

— Шта се чиниш као да не знаш? Плеш венац и говориш чаролије, гаташ хоћеш ли се удати до идућега Ивањ-дана.

— И не мислим на то! А ако ми неко баш и украде венац, то су или ђаци, из несташлука, или неко ко је био лењ да оплете себи венац. Знаш врло добро да се ни ја ни ти нећемо удати не само ове године, него ко зна још колико, па украо нам ко венац или не. Догодине имамо матуру, па после универзитет... И Мица, помишљајући на још дуго школовање, уздахну из дубине груди.

Неко време ћутаху обе.

— Ја бих се, Бога ми, удала, поче опет Јелена.

— Пре него што свршиш школу?

— Школу бих могла свршити и по удадби, шта би ми то сметало!

И младе девојке почеше да доказују једна другој да ли удадба смета или не смета довршењу школе.

— Па шта би то сметало, што бих се удала? изазиваше Јелена.

— Прво, муж...

— Шта има да ми смета муж? Он ће целога дана бити на своме послу, а ја на

своме, у школи. Ујутру свако оде лепо на своју страну, у подне се састанемо у кући, по ручку опет свако на свој посао, до вечери, онда....

— То би могло тако, ако би твој муж имао какав чаробни штапић, па само удари по столу, а ручак или вечера тек долете.

— Имаћемо служавку, куварицу!

— А да ли ћете имати пара?

Јелена напрћи усне.

— Пара? А што се онда девојкама даје мираз! Колико будем имала мираза биће доста док не станемо чврсто на ноге. Не разумем зашто би се иначе девојкама давао мираз!

Мица ућута, завидећи помало Јелени, што ова, кћи високог чиновника, има мираз, па јој је могуће и да се уда кад хоће.

Јелена лежаше на страни, савивши мало главу, затворених очију.

— Ти спаваш, Јелена? упита Мица.

Јелена уздахну дубоко.

— Не спавам, али сневам.

— О чему?

— О њему, моме будућем...

— А зар га знаш?

— Не знам га, али га замишљам.

— Па какав је? упита Мица, престајући да сплиће цвеће.

— Чини ми се да је он нешто изванредно, поче Јелена, као читајући. Његове способности су више него у осталих људи. Кад затворим очи, чини ми се да га јасно видим. Висок, витак, високога чела, дуге уметничке косе, лепе очи увек уморне од рада, око врата лепршава уметничка машна, одевен некако немарно али отмено, мушка држања. Глас му је звонак, тон убедљив — чини ми се сви га слушају, нико се у његову присуству не усуђује ни да проговори.

— Па то личи на онога што га сваког дана виђамо на Калемегдану, насмеја се Мица грохотом.

— На кога? упита Јелена мало зачуђена

— Па на онога Јову Дугића, знаш онога што увек шета споредним стазама. Увек је замишљен и штапом гура каменчиће и одбацује их. Онај анархиста, зар га не знаш?

Јелена начини гримасу као да не зна о коме то Мица говори.

— Та знаш га; уосталом, показаћу ти га кад га будемо среле.

Јелена ћуташе, задубљена у снове о својем будућем, а Мица настави плетење венца.

Другарице, пошто су набрале цвећа и исплеле венце, враћаху се, зовући и њих.

— Да останемо, Мицо, молила је Јелена.

— Па време је да идемо кући, ено сунце већ залази, бранила се Мица.

— Свеједно, још само мало.

Мица, навикнута већ да попусти, довикну другарицама да иду, а оне ће за њима.

— Шта ти је, Јелена? питала је нежно.

— Ништа, Мицо, али бих се радо удала.

— За онога твог што га онако замишљаш?

— За њега или за кога другог, свеједно.

— А што Јелена? питала је Мица, чисто заплашена тугом која је избијала из гласа Јелениног.

— Не знам, али бих се тако радо удала.

И две другарице заћуташе, занесена свака својим мислима.

Прскање шљунка трже их из мисли.

— Ено их, рече Мица.

— Кога?

— Твога будућег и његовог сателита, одговори Мица просто.

Јелена брзо седе.

Недалеко од њих, стазом, ишла су двојица младих људи. Један од њих висок, онакав од прилике каквог је она замишљала. Само што је имао браду и наочаре. Онај други, мало мањи, сиромашније одевен, без браде и цвикера, али такође са уметничком машном и косом. Панталоне нису могле сасвим да сакрију кривину његових ногу, а кад је ишао, изгледало је да на обући нема потпетица.

Јелени скоро застаде дах. Сети се да је виђала тога Јову Дугића. Чула је већ и његово име, које је било већ доста познато по новинарским чланцима и по неколиким књижицама филозофске садржине, по анархистичним идејама које је сејао око себе, а које нису хватале корена. Важио је као опасан човек, наравно само у очима простијега света, ваљда за то што је био анархиста, а анархисте убијају краљеве, турпијама убијају царице, бацају бомбе . . .

Прођоше крај девојака и не погледавши их. Кад већ одмакоше, Јелена позва Мицу да и оне прошећају.

— Боље би било да идемо кући, нудила је Мица.

— Само до горе, наваљивала је и скоро молила Јелена.

Мица опет попусти и пођоше.

Пред њима су била два шетача: један висок, крут, правих рамена, други мањи, шепав, коме као да су панталоне оптрчавале око ногу.

— Ко је онај мали са њим? упита Јелена.

— То је Петар Севић, интимус Јовин, који и нема других пријатеља. Он је сарадник „Великог Журнала“. Кажу да је и он неки паметан човек, и он је анархиста. Почео је од слагачког шегрта, па се, као Твен, пео све више. У Русији је учествовао у атентату на цара, или на неког великог кнеза, па је побегао овамо. Виђала си га већ свакако. Лети носи црну руску рубашку, преко које се опаше кајишем.

Двојица младих људи, дошавши до једне клупе, седоше, скинувши капе. Густа дуга коса лепршаше се на поветарцу.

Наше две ученице прођоше поред њих на више, па се онда вратише, али не бејаху срећне да привуку поглед чувених анархиста, бар је тако изгледало.

Јелена и Мица нађоше своје другарице код трамвајске чекаонице. Весело су ћаскале о овоме или ономе, задиркујући једна другу.

— Шта је, Јелена, шта си се ућутала? питале су другарицу, која је мирно стајала на страни, не учествујући у општој веселости.

— Мани је, опет су јој дошле лутке, знаш је већ! убаци друга.

II.

Сутрадан Јелена једва дочека време за шетњу, после подне. Нешто ју је вукло да изађе. Гушила се у кући. Замишљена и расејана целог дана, није изазивала пажњу укућана, јер су је сви знали као врло ћудљиву. Запиткивати је значило би дражити је само, и онда она по два-три дана не би долазила у трпезарију; у кујни би, стојећи, испила млеко; све остало време, ван школе, проводила би у својој соби, час смејући се а час јецајући, час певајући, да се одмах затим стане ваљати по поду као бесомучна.

Мати и отац забринуто би вртели главом.

— Ово треба што пре удавати, рече једном отац.

— Па још није школу свршила, примети мати.

— Каква школа! одговори отац и одмахну руком.

Јелена једва сачека да прође највећа жега, па оде Мици. Затече је раскомоћену, на дивану, са некаквим новим романом.

— А ти не мислиш да излазиш? упита Јелена.

— Куда бих? Уморна сам од јуче, а и овај роман ме јако занима, па ћу данас остати код куће.

— Ух, те твоје романчине! Никад их се нећеш заситити. Каква ти је опет та купусара?

— Арцибашев... Сањин... Забрањено у Русији, а ово је потпуно издање. Ванредно.

— Чудна ми чуда! Ако је у Русији као код нас, онда је књига забрањена само да би јој се начинила реклама. Стварно добрим књигама није потребна толика реклама.

— Али ово је нешто ванредно! Слушај само.

И Мица поче да чита, тихим гласом, као прибојавајући се да је ко не чује.

Јелена слушаше оне звучне речи, нове мисли и друкчије схватање живота које је избијало из сваке реченице. Заинтересоваше је Сањинови погледи на љубав.

— Силна ствар! рече Мица прекидајући читање. Добро је што није тако у животу, иначе би било страшно.

— Што би било страшно? Чеге би ту било страшно? Зар човек, — „човек“ као заједничко име људске јединке без обзира на пол — зар човек нема права да бира себи друга према своје инстинкту? Треба једном пресећи обичај мираза и бракова из рачуна. Срце треба да води прву реч. Мушко, женско, све је једно, обоје имају подједнаких права на живот. И зар да женскиње буду ропкиње, да због глупог друштвеног уређења и морала буду лишене живота само зато, што, немајући мираза, не могу да се удаду. То је неправдо. Мушкарац има права да бира, а женска чека и године често прођу док се нађе какав човек који се смилује да се ожени њом. Мушкарци проживе читав живот пре брака, па онда узимају нас, безазлене и срећне што нас узимају. Па још траже да им за ту жртву с њихове стране будемо и захвалне. Ја бих све то — и Јелена рукама показа како би све то изврнула.

— Него, хајде, остави књигу, па се спремај да изађемо, навали Јелена.

— Мрзи ме, Јелена, остани овде, бранила се другарица.

— Увек ти тако, никад нећеш да ми учиниш по вољи. Да сам ти казала да останемо код куће, ти би навалила да изађемо.

— Е, кад тако говориш, онда остајем код куће. Или ти ја попуштам или нико. И онда се још љутиш. Нећу да идем, одговори Мица одлучно, решена да не изађе, и из саме лениности, из блаженства које јој је причинило читање „Сањина“.

— Нећеш?

— Нећу.

— Онда идем сама и више никад ти нећу ни доћи.

Рекавши ово Јелена дохвати свој шешир, наглим покретом покри главу и жустро пође вратима.

— Јелена, чекај да се договоримо, повика Мица за њом.

Али Јелена изађе и залупи врата за собом.

Занета својим мислима, Јелена није обраћала пажњу куда иде. Нађе се пред улазом у Калемегдан. Застаде мало, као очекујући некога. У ствари било јој је незгодно да иде

сама. Радним даном ишла је, али празником је било врло много шетача.

Одједном се однекуд појавише Јова Дугић и Петар Севић. Ишли су полако. Он, висок, окрућен, Севић као да је потрчкивао за њим. Прођоше крај ње и не погледавши је. Уђоше у Калемегдан и одмах скренуше десно, стазама где нема много света.

Јелена, ништа не мислећи, пође за њима. Они су се нешто објашњавали.

— То је по мојем мишљењу виши човек, говорио је Јова, човек који се отресао предрасуда и уског гледишта локалног морала и поповског приповедања. Зар човек није човек, па био он отац, брат или макакав сродник? Зар жена није жена, па била она сестра или сродница уопште? И ако платиш прописану таксу, можеш се оженити и сродницом којом је иначе забрањено женити се! Зашто се онда не би избацила та глупа такса, тај груби новац, који санкционише оно што би се могло санкционисати и без њега. Требало би само имати куражи, па се отрести лажи и убеђења без основа. Ваљало би да се свет мане тих глупости. Жена, ако одговара твојим идејама, дражи те и изазива. И још ако је и лепа

или и врло лепа! И као зашто Сањин не би могао волети своју сестру друкчије него што су га учили. Она је била лепа девојка, пред њим се није устручавала, није много скривала ни својих телесних дражи, није дакле чудо што ју је он посматрао онаквим очима. Само што је он био тром, лењ, да и изведе оно што је имао у глави.

— Ја мислим да он није био лењ, прихвати Севић. Он није хтео да руши традицију о сродству, зато што би тиме, по конвенцијама које владају у друштву, убио срећу својој сестри. Видиш, он јој није бранио да се воли с другим. А можда није био сигуран да би и она волела њега истом љубављу . . .

Дугић и Севић скренуше једном стазом, крај самога градског платна, куда их Јелена није могла пратити. Она се врати и седе на једну клупу близу изласка.

— И они говоре о „Сањину.“ То је свакако нешто велико. Мица уосталом рече да је роман веома занима. Видиш, молим те, мислила је Јелена, та гуска је у стању да разуме и такве ствари, а ја сам се наљутила на њу што није хтела да изађе у шетњу. Боље

да сам остала код ње, па да сам читала ту паметну књигу.

Јелена пође изласку, решавајући се да ли да оде кући или Мици, па да с овом чита мало. Реши се на ово последње.

Мица је дочека радосно, не показујући отворено како јој је мило што је Јелена једном попустила.

У разговору о овоме и ономе, дођоше и на име Јове Дугића. Јелену је интересовало шта је све Јова написао, јер је хтела да се упозна са његовим погледима и идејама. Мица рече да не зна, али ће упитати брата, који се о Јови не изражава баш најлепше.

Сад Мица, која је већ била прочитала Сањина, предложи да се прошетају мало.

— Мани се, каква шетња, данас је дан оних који не могу да шетају других дана. Уосталом и касно је већ, ја ћу кући.

Спремајући се за одлазак замоли Мицу да јој позајми „Сањина“.

Те вечери Јелена је била некако радосна и задовољна сама собом. Чинило јој се као да почиње нов живот, живот рада. Хтела је да чита, да научи што више, да схвати друштвене доктрине, да се умеша међу људе који

раде на препорођају друштва. Осећала је у себи неку чудну снагу, а у исто време и потребу да ту снагу употреби, истроши. Било јој је јасно да јој ваља много радити. Са друштвом, у којем је себе замишљала, учинила би она много. Мисли јој и нехотице пређоше на Јову Дугића и његовог трабанта.

— Велике су то душе, мислила је. Анархисти, сви то знају, а они онако куражно иду кроз свет, високо дижући главу. Не плаше се опасности. А већ два пута пролазе поред мене и не опажајући ме. Они на жене можда никако и не мисле, сматрајући их свакако за слабашна створења, неспособна за велики и смели рад, намењена само уживању. А ја бих им тако помогла у пропагирању великих идеја. И зар бих ја била прва у томе? Ено сифражеткиња у Енглеској, па како се боре жене у Данској, па женскиње у Русији. И ја бих баш могла! Ја сам сасвим друкчија од ове Мице, која је право женско и која се стара да научи домаћи посао, да кува и плете...

И Јелена с презирањем помисли на то, како Мица помаже матери, како спрема доручак, намешта собе.

— Таквима је потребан муж да их води кроз живот, да их храни и брани, а оне да рађају децу, перу и кувају.

Затим се опет сети Јове и његовог мушког лица, његових очију, које као да је осећала на себи. Плану у лицу, задрхта целим телом, из раширених ноздрва посукта дах врео као пламен.

И Јелена склопи очи, предајући се слатким сањаријама младе, бујне девојке.

И од њених идеја остаде само обична жена.

III.

Јелена поче да чита. Читала је без избора и разбора, све руске писце који су јој дошли до руку. Толстој, Гогољ, Достојевски, Горки, Арцибашев ређали су се пред њеним очима. Није просто знала шта пре да чита. Све ју је интересовало, гутала је све.

Није заборавила ни Јову Дугића и његова дела. Мица ју је одвела у антикварницу Томе Јовановића и ту је Јелена, за незнатне новце, добила сва дела Јовина, почев од „Анархизма као филозофске доктрине“ до „Филозофије бројева“. Читала је то Јелена, али некако тешко и с муком. Није ту било јасности и лакога стила великих руских писаца, нити њихове занимљивости предмета. Није ту, сем наслова, било никаквих великих идеја. Читала је, али јој у глави није ништа остајало. Поче неке, по своме мишљењу интересантније ставове да учи и напамет.

Колико пута је хтела да се окане Јове и његове филозофије, али би јој увек пред очима заиграли његово лице и црна брада, а његове загонетне очи гледале би је прекорно.

Јелена је горела од жеље да се упозна било с њим, било са Севићем. Веровала је да ће лично познанство учинити друкчији утисак него књиге. Али се прилика није указивала. Виђала их је кад год би изашла на Калемегдан. Увек високо дигнуте главе, говорили су само за себе, не гледајући ни у кога. Јелена је често, с Милицом, ишла близу њих, само да улови коју њихову реч. Није чула ништа интересантно, или су то били изрази које она никако није могла да схвати и да разуме.

Тако дође почетак нове школске године. Јелена пође у VIII разред. За неколико месеци ваљало је полагати испит зрелости.

„Велики Журнал“, баш у то време, ваљда да би појачао своју продају, одвоји два ступца за радове омладине. Било је вешто срачунато и на бесплатну сарадњу и на већу продају. Уређивање тога омладинског дела би додељено Севићу.

Јелена је увиђала да сад има начина да се позна са „анархистима“.

Пошто је дуго лупала главу како и чиме да почне, изабра филозофију, идеју о Богу. Прелиста неколико брошурица о истоме питању, преписа читаве ставове из митологије Грка и Римљана, заокружи све то како је знала и умела и преписа што је читкије и лепше могла.

Јелена је замишљала да је уредништво листа велика и права радионица, висока, пространа и светла. Замишљала је ту неколико столова, дуж зидова полице са књигама, по столовима новине, расклопљене књиге, читави рисови хартије за писање. Нема тишина, само се чује, једва, како пера клизе по глаткој хартији. Даље је замишљала да ће је стати труда и муке да дође и до најмлађег сарадника, који је у њеним очима био нешто врло велико.

Читаву недељу дана није се усуђивала да пође у уредништво, управо долазила је до капије, чак је једном и ушла, али се, уплашена, одмах извукла. Чинило јој се нечувено смело да се појави тамо, она, којој је требало читаве две недеље да којекако напише ко зна шта, и то да се појави пред људима који сва-

кога дана напишу све оно што свакога дана изађе у онако обимноме „В. Журналу“.

Једнога дана дође опет с Мицом пред уредништво. Али је требало и ући унутра. Застала је пред капијом, притиснула руком срце, које је врло узбуђено скакутало. Из унутрашњости велике куће допирала је лупа машина.

— Та улази, нећеш ваљда вековати овде, рече јој Мица, којој је већ било досадило то бескорисно долажење. И скоро је угура у велику, гвоздену капију.

После неколико корака уђоше у једну полумрачну просторију. По где-где гореле су електричне сијалице. У полутами Јелена једва примећиваше како промичу силуете. После јој се очи привикоше на полутаму и она поче да разазнаје предмете око себе. Виде да има и мушких и женских. Женскиње је стајало на неким узвишењима, крај машина, и убацивало хартију. Виде људе, необријане и црне од штампарског црнила, како иду између машина, односе пакете хартије или доносе. Виде и неколико девојчица, које су својим прстићима хитро савијале одштампане табакe.

Јелени се учини све врло познато. Осети силно узбуђење при помисли, да ће ускоро и

она с правом долазити у ову кућу и да ће је сви понизно поздрављати. Та шта су ти што се мувају око машина, шта су те девојке што убацују и савијају хартију, шта су сви они према сарадницима, према онима који својим радовима испуњују те новине!

Али очекујући ту замишљану будућност она не наиђе ни на кога ко би је упитао шта жели, а сама није знала на коју ће страну. Кад је пролазила поред једне машине која још није радила, она виде како један од оних црних људи ухвати једну девојку за раме, скоро за груди. Ова се закикота и баца се ногом да удари непристојника. Али и једно и друго били су далеко од тога да покажу какав гњев; не, обоје се мирно, издаље, гледаху и смејаху.

— Као „На дну“, помисли Јелена, не знајући ни сама зашто, кад је ту ствар знала само по имену.

Најзад чу вику неког храпавог гласа, који је, свакако, нешто наређивао, али услед лупе машина Јелена није могла ништа разабрати. Појави се некакав дебелко, који није био црн као остали. Необријана лица, храпава гласа, на себи је имао неко овештало одело, без

прсника, на грудима распучена плаветна цицана кошуља.

— Биће да је ово неки надзорник, помисли Јелена и приђе му.

— Шта ћете ви, госпођице? упита је он чим је спази и не чекајући да она њега ослови.

— Молим, где је канцеларија уредништва? упита Јелена, прибирајући сву своју храброст и гутајући пљувачку.

— Шта желите? Ја сам уредник, Павић, одговори дебелко, гледајући младе девојке некако извивши врат. Да немате какав оглас? Онда идите лево, у администрацију.

Јелена немаде кад да што помисли, али осети дубоко разочарење.

— Донела сам један рад за омладински део „Журнала“.

— Дајте, затражи уредник, загледајући нешто око машине и пруживши руку некако иза себе.

Јелена му утури рукопис у руку.

Уредник га узе, али загледаше и даље око машине.

— А шта је? Поезија, проза? упита не осврћући се.

— Проза, филозофија, једва протепала Јелена.

Пауза.

— Да видимо, па ћемо штампати ако је добро. Хвала, госпођице!

И уредник приђе другој машини.

Јелена чу једну крупну псовку, па онда као да нешто пуче. То је уредник исправљао неку погрешку машинског ученика.

— Свирепости послодаваца! помисли Јелена и намах јој се учини да разуме мржњу радника према послодавцима.

Није знала да ли да иде или да чека.

— Хајдемо, повуче је Мица.

— Па . . . да видимо хоће ли штампати!...

— Видиш да сад има друга посла. Доћи ћеш сутра, кроз који дан. И извуче је.

Ваздух на улици, свежији него у радионици, запахну је у лице. Била је као у бунилу, сва разочарана. Мислила је да ће је дочекати сасвим друкчије, а оно нити јој ко рече „добар дан“ ни „збогом“.

— Јазбина! помисли, а пред очи јој изађе све оно што је читала о мукама радничким у тим јазбинама послодавачким.

Мица и Јелена иђаху неко време ћутећи, па се растадоше и свака оде својој кући.

Јелена је била разочарана у својим идеалним замишљањима о уредништвима, о штампаријама, које је она сматрала за нешто високо, нешто узорито, за некакво гнездо културе и просвећености. Из тога гнезда, замишљала је, излетале су идеје о слободи, љубави, напретку. Замишљала је уредништво као какву кошницу, у којој свако ради свој посао, тихо и не сметајући другоме. А оно место тога некаква мрачна пећина, у којој се чују и онако гадне речи, и то још од уредника! Па како се они мушкарци понашају према женскињу, а ово се још смеје!

Али, помислила је, то су још остаци старога друштвенога поретка, који ће разрушити људи као што су Дугић и Севић. И ова двојица учинише јој се велики, врло велики.

По вечери седе да ради лекције, али су јој у глави били уредништво и штампарија. Лупа машина зујала јој је у ушима. Па онда смех оне девојке, па уредник и његова гадна псовка. Згрози се.

— Друштво треба разрушити, па на русевинама поставити нове основе. Али треба

свет убедити у потребу преображаја, јер, видиш, она девојка се не само није наљутила на онога непристојника, већ је, судећи по њеноме смеху, била и задовољна. А можда јој је заиста и било пријатно то задиркивање, та мушка рука.

Јелена се сети неких својих снова.

Осећала је како је подухвата нека ватра, као да јој по жилама потекоше пламенови место крви. Телом јој бујаше нека непојмљива снага, распињаше је неки бес. Собни ваздух гушио ју је. Стаде крај отворена прозора. Тишина, изгледа да сви спавају. А она не спава, а не спава зато што је тишти општа друштвена несрећа. Чудно јој је било да читави чсвечји род спава, не осећајући своју несрећу, и не тражећи јој лека. Али не, она не спава, не спавају ни Севић, ни Дугић, и још можда оно мало напредних људи, који су увиђали оно што и она. Не спавају они који ће имати права да буду слављени као највећи добротвори човечанства.

Да се међутим Јелена упитала у чему се састоји друштвена несрећа, шта је то она увиђала и шта су управо хтели ти будући

„добротвори човечанства“, не би ни сама себи умела да одговори.

Загледа се у небо. Виде милионе звезда како мирно светлуцају, час засветле, час гасну — баш као људи који гамижу по полутами. Запази и друге звезде, јаче, интензивније светлости.

— То су велики умови, помисли, па јој опет изађе пред очи Јова, онако достојанствен и озбиљан, удубљен у своје мисли. Он мисли само о преображају друштва, јер ево већ скоро три месеца како она трчи око њега и Севића, а он још није доспео да је примети.

— Како само да им се приближим? питала се она.

Из њене околине нико их није лично познавао, а сви су о обојици говорили само ружно.

— Мрзе га, мислила је она, јер га не разумеју и завиде му. Али је он, Јова, велики, већи од свију њих.

— Па се онда сети данашњег свог покушаја у уредништву и одвратности коју је осетила.

— Ипак ћу отићи још једном. И тражићу баш самога Севића.

У том се сети да ништа од задатака није урадила. Врати се столу и поче да чита, али јој се учини огромна неправда што мора да учи ове глупе и сувопарне предмете, кад су јој у глави и у срцу онако велике ствари.

Снажним покретом руке склопи књигу, духну у светиљку, свуче се и леже.

Заспа после дугога превртања по постељи. Сањала је нешто страшно, неко крхање и рушење, огромне пожаре. Одједном се виде на некаквој високој планини, не, није била планина него рушевине. Гле, није сама, нешто као да се миче испод њених ногу. Спусти поглед и виде Севића, који јој се поклони, говорећи:

— Госпођице, свет је пропао, живео свет! На нама двома је да га обновимо!

— А шта је с Јовом? упита она.

— Слабно пропао у рушевинама света! издекламова Севић, хватајући је за руку.

Јелена повуче руку, али осети како јој под ногама задрхташе рушевине, расклопише се, и она и Севић полетеше у бездан.

Пробуди се окупана у зноју. Превуче руком преко чела, као да се увери да ли је заиста жива, будна. Сети се последње сцене у сну и згрози се. Не, неће она у то друштво!

Она мора у школу, а кад хоће у школу мора и учити. А за сутра није ништа научила!

Устаде, упали светиљку и поче да ради. До сванућа научила је све и израдила је све задатке. У души је осећала неку неисказану лакоћу, као неко блаженство.

IV.

Прошло је неколико дана. Јелена је марљиво учила своје лекције, силом се отимајући да више не мисли на уредништво. Али у колико је више дана пролазило, све ју је нешто више вукло да бар оде у уредништво, само да види шта је са њеним радом, који још никако није био штампан. Увек би одложила и оставила за сутра.

Мица више није хтела ни да чује да је прати.

— Шта ћеш тамо међу оне пропалице? говорила јој је. Видела си како су те онда дочекали. Уосталом ти иди ако ти се иде, само мене више не зови.

Није се ишло ни Јелени, али је ипак гурала од жеље да оде још једном, последњи пут.

Једне вечери Јелена заседе и преведе, с тешком муком, с немачкога једну причицу, кратку и просту. Сутрадан око пет сати поподне, однесе је у уредништво. Одважно уђе

у познату капију, пажљиво загледајући врата, којих је било лево и десно. Једна беху отворена и Јелена спази колутове штампарске хартије. Крај прозора виде Севића. Срце јој задрхта, али ипак уђе. Није видела никога сем Севића.

— Господине, дошла сам до уредника омладинскога дела „В. Журнала“.

Севић подиже главу и, спазивши лепу претрашену девојку, устаде неспретно са расклиматане столице.

— Ја сам, госпођице, шта желите? упита он ужурбано.

— Ја сам пре неколико дана предала уреднику г. Павићу један свој рукопис, па сам хтела да видим шта је с њим, а донела сам и један превод.

— О чему је тај рукопис?

— Наслов је „О Богу“.

— А, да, добио сам га. Мило ми је, госпођице, да вас познам. Рад ми се необично свидео. Чак сам га показао и своме пријатељу г. Дугићу, који назире у писцу велику јачину духа и јаку моћ опажања. Рад је несумњиво добар, или је бар писац пошао добрим путем.

— А да ли ћете га штампати? упита Јелена бојажљиво. У ствари, у грудима јој се разлевало миље због похвале.

— Штапаћемо га, штапаћемо, то је несумњиво, само не сад, већ доцније, зимус, кад је много пријатније читати такве ствари него лети. А шта сте нам сад донели?

После онако ласкаве похвале Јелена чисто осети неко сажаљење према мршавоме преводу који је сад донела. Али није имала куда, разви рукопис и предаде Севићу.

— А, причица, врло добро, врло добро, повлађиваше Севић листајући рукопис. Само једну примедбу, дозволите. Знате, ми новинари пишемо само с једне стране табачића, то је због слагача, па бих вас молио да и ви тако чините. Хвала, госпођице, будите уверени да ће нам ваша сарадња бити драгоцене. Али извините, ја вам се нисам ни представио: ја сам Севић, публициста.

— Ђорђевићева, одговори Јелена и прими пружену јој руку.

— Госпођица је студенткиња, не? упита Севић.

— Нисам још, ја сам матуранткиња.

— Дивно, госпођице, само нас немојте напуштати. Ја већ рачунам на вашу помоћ.

Говорећи ово Севић ју је пажљиво загледао. Поглед му је клизио са Јеленина лица на разголићени врат, а одатле на пуна, узбуркана прса. Очи су му играле, као да су хтеле да прозру Јелену кроз, кроз хаљину. Глас му је лако подрхтавао и скоро сваку фразу понављао је. Јелена се осећала нелагодно под тим погледом и крв јој јурну у лице. Осећала је како је обузима неко чудно осећање, како јој кроз тело струји нека слатка топлина, као да јој се груди подигоше у вис.

Како већ нису знали ни једно ни друго о чему да говоре, Јелена климну главом у знак поздрава и окрете се да пође.

Али, у забуни, пође вратима која су водила у унутрашњост куће.

— Овуда, госпођице, прискочи Севић и Јелена осети како је једна рука лако додирну око паса, онако као што чинимо кад хоћемо некога да пропустимо испред себе.

Јелена тек сад пође изласку. Кад дође до врата, окрете се и климну главом.

— Збогом, рече.

— До виђења, госпођице, и не заборавите нас, одговори Севић, који је беше допратио до врата.

Изишавши на улицу, Јелена није знала на коју ће страну. Онако насумце пође ка Терезијама. Осећала се као у вртлогу, а неко миље прожимало ју је од пете до перчина. У ушима су јој још непрестано биле речи Севићеве. Па се сети Севићевих погледа, који као да су је свлачили. Опет јој беше некако нелагодно, али не непријатно. Тај поглед, мушки и дрзак, поглед који ју је палио, није јој био непријатан, али навика да такве погледе сматра непристојним није јој давала да дуго о њему мисли.

Кад изби код сата, срете две своје другарице.

— Шта ти је, Јелена, те си тако црвена. Као да си сад из казана? упиташе је.

— Брзо саш ишла узбрдо, па сам се задихала, одговори Јелена, решавајући се у себи да ли да повери слатку тајну о томе како је постала сарадница тако великог листа као што је „Журнал“. Али се не усуди, знала је да јој другарице не би после дале мира.

— Хоћете ли на Калемегдан? упита.

— Идемо до књижаре, али ако хоћеш можемо и до Калемегдана.

И уђоше у Кнез-Михајлову улицу, у којој је већ било доста беспослена света.

Пред њима се одједном указа Дугић. Прав као бор, држећи у руци штап као они слепци који иду без вођа, ишао је не гледајући ни лево ни десно, никоме се не уклањајући с пута. Како су три другарице закрчиле скоро цели узани тротоар, Јова ипак мораде да скрене мало десно, али се очеша о ону која је била с његове стране.

— Клипан, рече ова.

— Што? упита Јелена, која ту погрду схвати скоро као увреду за себе.

— Што не пази како иде, него ми одвали раме, и девојка метну руку на горњи део груди, где је била ударена.

— Па случајно, бранила га је Јелена.

— Случајно, а што тако не удари кога човека, него само нас девојчиће. Ово је ваљда десети пут да ме гура.

— А што се и ти мало не склониш с пута?

— Па добро, ако му се ја не склањам с пута друге му се склањају, па их опет

очепи. Није, него је невоспитан и дрзак. И другарица наброја више случајева, да се Јова показао невоспитан.

— То није могуће, бранила га је Јелена. Он је толико озбиљан, да и не мисли на те глупости. Ето и на Калемегдану никад не шета главним стазама, већ увек најспореднијим, увек удубљен у своје мисли, нити икога гледа.

— Гледа он, добро гледа испод наочара. А споредним стазама шета због тога, што има служавки и дадиља, које „случајно“ гура до миле воље и којима добацује разне непристојности. Уосталом нека ради са служавкама шта хоће, а ја ћу рећи брату да га мало преслиша.

Јелена не хтеде више да говори о томе, јер јој је било непријатно да слуша те неоправдане нападе. Опрости се и оде кући.

Севићев поглед је непрестано осећала на себи. Миље јој је струјало кроз тело.

Поче да се игра са малим братићем. Малишан, ненавикнут на милошту своје велике сестре, радо је пристајао уз њу. Својим ручицама чупао јој је косу, прислањао главицу уз груди, а Јелена се подавала томе умиљавању.

Одједном уздрхта сва, стеже малишана на груди, стеже га толико да чу како му крцнуше кости. Дете врисну, зачуђено и уплашено, а она га брзо спусти и утрча у своју собу, па се онако обучена баци на постељу, грцајући у сузама.

— Ово треба удавати, ово треба удавати, рече отац матери, вртећи главом и умирујући расплаканог малишана.

Мати не одговори ништа, али и она некако расејано махаше главом.

V.

Јелена је постала ревностан сарадник „В. Журнала“, ревностија него да су је плаћали. С муком је код куће преводила поједине ствари или је што писала и сама, тешко с почетка налазећи тему, ну после је навикла. У уредништво је ишла свакога дана, обично око пет сати по подне, па носила какав рад или не. Те посете су јој толико биле прешле у навику, да се, кад дође уобичајено време, није могла отргнути. Наравно да код куће нико није ни слутио о тим посетама. Јелена је обично казивала матери да иде овој или оној другарици.

Сасвим се ослободила са Севићем. Били су постали добри другови. Навикла се и на његов поглед, који ју је још увек палио и сажизао, али јој није био непријатан. Навикла се и на његов начин говора — више ачења него озбиљности.

Севић је био син једнога таљигаша, који је свог коњића и таљиге купио новцем што

га је стекао као тестераш. Отац, таљигаш, није дању никада био код куће, од ране зоре до мркла мрака на послу, по вароши. Зарађивао је добро, али је добро и пио. Љубави је имао само за свога коња, а за своју жену и децу само по који грош, псовке и батине.

У мркли мрак долазио је кући, тамо близу Новог Гробља. Жена и деца неби се никада преварили да ли је баш он или не. Псовка и само псовка. Севић се уопште није сећао да је од оца што друго и чуо, као што не би знао да каже да ли га је икада видео трезна или пијана — увек је био једнак.

Његов улазак у кућу личио је пре на стропоштавање него на улазак домаћина. Одмах би бацио на сто динар, а једно од деце узимало би новац и боцу и трчало по ракију. Док би се дете, после неколико минута, вратило, отац би питао по десетак пута, љутито и вичући:

— Шта ради тај магарац? Ваљда је неће тек сад пећи!

Дете, познавајући оца, никад му не би само предало боцу, већ би је дало матери.

Онда би отац, и не гледајући децу, сео за сто, јео и пио и пио и јео и тешко би

било рећи да ли је пио ракију уз јело или је јео уз ракију.

Мати би за то време потрпала децу у постељу, велику и заједничку, села би у угао и не би скидала поглед са свога мужа, готова да скочи чим овај само дигне очи. Отац би седео неко време, па би легао и он, разбавши делове одеће по соби. Мати би све покупила, сложила на столицу крај постеље, па би и сама легла, да већ зором устане, скува кафу и отпрати мужа.

Мати је била добра жена. Лице њено, жућкасто и свело пре времена, показивало је дугу патњу. Волела је своју децу и у њима је тражила утеху за разочарење у браку. Док је муж таљигашио по вароши и зараду испијао по разним крчмицама, мати је прала по кућама и од те зараде прихрањивала своје троје дечице. Деца су, и ако таљигашева и праљина, била увек чисто одевена.

Петар је изгубио матер баш кад је свршио основну школу. Две сестрице биле су млађе од њега. Не прође ни месец дана од материне смрти, а отац доведе у кућу једну младу жену, која га је, изгледало је, довела у ред, бар за неко време. Није више одлазио

тако рано, долазио је кући на ручак, а увече није просова онако као раније. Па је и чистији био.

То затишје мало је трајало. После два-три месеца опет поче да долази полупијан, опет поче и код куће да пије, само сад тражећи и друштво своје нове жене. Ова се спочетка нећкала, па се после навикну. За децу настаде тешко време. Петар побеже од куће поче да учи типографски занат, па га и изучи. За његова шегртовања млађа му сестрица умре, а старија побеже од куће и ступи у службу.

Петар је на занату био врло вредан. Све своје слободно време проводио је у читању разних књига, а учио је и свршио празничну школу. Тако је дошао до своје седамнаесте године, постао већ свој човек, способан да живи од свога рада. Отац му је међутим био умро, а кућица продата за дугове. Од сестре ни трага ни гласа. Пође и он у свет. Где је био и шта је радио — то нико није знао, нити је он икада о томе говорио. Кад се вратио у Београд, после неких десетак година, био је већ зрео човек, дуге косе, обријаних бркова, са дугом црном лепршавом машном,

са извесним знањем рускога и немачког језика. Ступи одмах у „В. Журнал“ као сарадник, где је био примљен не због каквих великих способности, већ због тога што је био задовољан малом наградом.

Са Дугићем се познао негде у иностранству, бар се тако мислило, ако се о томе уопште мислило. Због тога пријатељства ваљда и Севића су сматрали за анархисту. Јова се дружио са Севићем за то, што га је овај хвалио до небеса и преувеличавао сваку његову реч, сваки гест. Севић је веровао у Јову као у каквога идола, веровао је да ће он учинити нешто велико, да ће извести неку велику друштвену реформу, па је ваљда хтео да се и он уз њега прослави. Њихову пријатељству ишло је на руку и Јовино сарадништво на „Великом Журналу“.

Долазећи у уредништво, Јелена је за Севићевим столом врло често затицала и Јову. Спочетка Јелена није смела пред њим ни уста да отвори, али се после ослободила и врло често су њих троје претресали друштвене прилике у земљи и на страни. Јелена је не слушала него гутала Јовина разлагања о разним идејама, о женском покрету и другим питањима.

Она је каткад износила и своје мишљење, које је Јова скоро увек обарао једном једином реченицом :

— Ствар стоји друкчије.

Па би онда он почео причати о нечему што је њега интересовало.

Тако је дошла дубока зима, са хладним данима и дугим ноћима. Своје школске предмете Јелена је радила врло мало : пред први час и између часова. Није било чудо што је првога тромесечја имала више двојака него свих осталих оцена. Отац се љутио и грдио, мати саветовала, наставнице су се чудиле, а од другарица неке су јој завиделе, а неке је се клониле.

Једном Јелена баш да уђе у уредништво, а Севић испаде пред њу.

— Боли ме нешто глава, па бих да прошетам. Хајдемо заједно, позва је.

— Хајдемо, пристаде Јелена.

Пођоше мрачним улицама у разговору. Говорећи о овоме и ономе, дођоше и на питање брака. Севић је нападао данашњи брак, наводећи да је неправедан по жену и неморалан по читаво човечанство. Данашњи брак није удруживање двеју јединки, сродних по физич-

ким и интелектуалним особинама, већ стидна трговина. Девојка чека да је неко запроси, па и ту игра улогу родитељски пристанак. Данашњи брак није заснован на слободи удруживања, већ се девојка просто напросто продаје и уз њу се често даје још и „приде“, као уз какву робу. То „приде“ врло често има већу вредност него и сама девојка. Жена у браку није равноправна, већ је изложена ћефу и прохтевима мужа, има просто да га задовољава, да му пере и кува. Идеалан је брак кад у њега обе стране уносе добру вољу за заједнички живот, кад обе стране подједнако раде на добру породице. Идеалан је брак од прилике као неко удружење, у коме сви чланови имају подједнаке дужности, подједнака права и подједнаку корист. У Русији има пуно таквих бракова и сви су срећни. Споразумеју се двоје и то је све. Изостављене су оне глупе церемоније око венчања. А у случају да не пристају једно уз друго, није им тешко растати се.

Јелена га је слушала и најрадије би му поставила питање, да ли он мисли да би се код нас нашла девојка која би смела да закључи такав брак, који се код нас не би уопште смат-

рао као брак. Па онда радо би му приметила да би у таквоме браку, ако човек не би имао високо развијену свест о дужностима, жена, натоварена децом, била на милости и немилости мужевљевој. Али је ћутала, бојећи се да не изгледа глупа у очима тако паметна човека.

— Благо вашој жени, кад је будете имали! рече.

— Мојој жени? Ја је нећу никада имати, јер се за мене, као ни за Дугића, не може овде наћи жена, одговори Севић. Која би и пошла за нас?

— Немојте тако говорити. И за вас и за г. Дугића имало би жена и у нас, само што их ви не видите или можда нећете да их видите, јер су вам, можда мислите, недорасле.

— Не, госпођице, за мене овде нема жене. Мени би жена била другарица, помоћник у свима пословима, а има ли таквих у нас? Све мисле само на тоалете и на провод, а не и да помогну мужу у његовој мучној борби. Па баш и да се нађе нека, да ли би се одважила да пође за човека мојих убеђења? Несумњиво је да и овде има врло умног женскиња, али

мислим да нема ниједне која не одбацује и помисао да у браку, место благостања, нађе борбу за опште добро. Наше женскиње није тако васпитано.

— Значи да не познајете наше женскиње кад тако говорите. Има и у нас женскиња, које је, ако не онако умно како ви замишљате, а оно бар расположено за борбу. Таквоме женскињу ваља још само муж, правичан и паметан, за којим би оне ишле и у ватру и у воду.

Тако у разговору били су дошли пред Калемегдан. Неосветљен, разголићен, чинило се као да спава.

— Хајдемо да прођемо мало и по Калемегдану. Ја волим ову дубоку тишину.

Јелена би се најрадије вратила, али није умела да се извуче, а да каже да јој је доцкан није хтела, јер како би она била способна за што веће од тога да се задржи мало дуже ван куће!

Прођоше главном алејом до шеталишта према Сави. Ту, испред киоска, прођоше поред једне клупе, свакако заборављене, јер су све остале биле однесене. Прошеташе два-три пута горе-доле, погледаше мало Саву и Дунав,

па кренуше натраг. Севић се заустави пред забрављеном клупом.

— Да седнемо мало, колико тек да одморимо ноге.

Седели су неко време ћутећи. Јелена је осећала да је он посматра погледом који ју је палио. Осећала је да је тај поглед узбуђује, да јој уставља дах.

— Ви велите дакле да у нас има жена, које би везале своју судбину за људе као што смо. Дугић и ја? упита најзад Севић.

— Верујем да има, одговори Јелена.

— Ја не познајем ниједну, настави Севић скоро тужно, а тако бих желео да имам добру другарицу, какву ја у себи замишљам.

И он поче живим бојама да слика живот какав је желео. Речи су му клизиле са усана да се Јелена чудила. Био би то најидеалнији брак у свету, прави узор.

Јелена га је слушала, опијајући се насликаним лепотама, утапајући се са свим у ту будућност. Није ни осетила како ју је Севић ухватио за руку, настављајући причање и милујући је.

— Али од тога нема ништа, настављао је Севић, јер ја пре свега никога не познајем,

а ниједна ме не би ни хтела. Ја сам ружан, а за душу и срце нико и не пита.

Јелена је ћутала, не хотећи да растера лепе слике, које јој је причање Севићево извело пред очи.

— Па лепо, Јелена, настави поново Севић, ви велите да и у нас има одважна женскиња. Да ли бисте ви могли да одбаците од себе своје досадашње васпитање, па да учините по срцу и својим убеђењима?

— Ја? Ја бих, мислим! одговори Јелена после малог затезања.

— Ох, хвала вам, Јелена, хвала! викну Севић некако пригушено и за час је Јелена била у његовим рукама. Љубио ју је по коси, по лицу, по врату. Она је покушавала да се извуче, али ју је он држао чврсто, да је била немоћна и да мрдне. Он ју је стезао на своје груди све силније, да јој је дах застајао. Њу је одвратност према њему нагонила да се отима, а опет јој је у његовим рукама било тако пријатно. Неко дотле непознато осећање испуњавало ју је и она је малаксавала, остала у његовом загрљају, и ако је он више није онако чврсто држао.

Севић је још дуго, држећи је у загрљају, причао о својим великим плановима, говорио је како ће уз њену помоћ стварати чуда.

Она га је слушала као кроз сан. На Саборној Цркви искуца девет сати. Јелена скочи.

— Лаку ноћ, рече, морам брзо кући.

Потрча и не водећи рачуна о њему.

— Чекај, отпратићу те! чу за собом Севића.

— Сама ћу, морам брзо. И Јелена потрча.

Стигла је кући сва задувана. Пре него што је мати и могла да је упита где је била досада, Јелена, чинећи се расположена, исприча како је била код Мице, радиле су математику, па су се и саме згрануле кад су виделе да је девет сати. Истина задржала се, али је бар и све задатке израдила.

Одби да вечера, рекавши да је добро ужинала код Мице. Оде у своју собу, па, и не палећи лампу, леже.

Није могла да спава, али је затварала очи, враћала се на Калемегдан, на ону клупу, бацала се Севићу у загрљај, слушала га.

Па би се тек тргла.

— Та ја га не волим, ја га не волим!
бранила се, али би брзо клонула, чинило јој
се да је у Севићевом загрљају, а оно дотле
непознато осећање поново би ју обузимало,
дрхтала би од узбуђења.

VI.

С тешком муком Јелена се за неколико дана отимала да не оде у уредништво. Она није волела Севића, нимало, али су је к њему вукли навика да редовно буде са њим и сећање на његове загрљаје, речи и погледе. Била је начисто с тим да га не воли, али јој је ипак било пријатно, и преко дана, кад затвори очи и пренесе се на ону клупу на Калемегдану. И свуда је то чинила, код куће, у школи, код другарица. Сви су се чудили њеној расејаности и повучености.

Поподне једнога дана, идући са Мицом у школу, срете Севића. Учинило јој се као да је он очекивао њен пролазак.

Кад виде да јој он прилази, Јелена се одвоји од Мице, добацујући јој:

— Пардон, за тренутак!

Севић је био пријатно изненађен, што ју је тобож случајно срео, а тако је много ми-

слио о њој и чудио се и жао му је било што је никако нема.

— Имала сам много посла у школи и код куће, извињавала се она. И сад се журим, јер сам већ, чини ми се, задоцнила.

И хтеде да пође.

— Хоћете ли доћи вечерас! питао је он, задржавајући пружену му руку.

— Не знам, нећу моћи, бранила се она.

— Дођите, на сваки начин! Скоро ју је преклињао Севић.

— Гледаћу, одговори она, повуче руку и придружи се Мици.

— Чекаћу вас! добаци јој он, делећи реч на слокове и наглашујући сваки слог.

После часова, по обичају, пође у шетњу са другарицама. Кад су већ биле у Кнез-Михајловој улици, она повуче Мицу у страну, рече јој да је боли глава и да ће кући. Она нека продужи са другарицама.

Мица, свикнута већ на ћуди своје другарице, не задржаваше је и Јелена се врати, али убрзо скрете ка уредништву „В. Журнала“.

Севић је био сам, читао је неке коректуре.

— Седите, молим вас, док само ово довршим, па ћемо онда мало разговарати. Забављајте се, рече јој и дотури неке илустрације.

Севић је радио до у сумрак. Онда, обраћајући се Јелени, упита:

— Зар не би било пријатније да изађемо, па ћемо разговарати шетајући се.

— Како хоћете, само се не могу дуго задржавати, јер имам посла код куће.

Он натуче капут и шешир и пођоше.

Пролазећи кроз мрачне просторије штампарије, Севић је лако обухвати око паса, као хотећи да је чува да се не спотакне.

Ишли су најкраћим путем ка Калемегдану. Као да им се обома журило да што пре стигну. Тек овда-онда измењали би по коју реч.

Калемегдан је био исто онако пуст као и пре. Ветар је цвилео кроз голо грање и витлао суво лишће.

Као по неком прећутном споразуму, Јелена и Севић одмах седоше на ону једину, забрављену клупу.

Седели су тако ћутећи, као снебивајући се од онога, што су у ствари желели.

— Јелена, поче најзад Севић, зашто вас није било ово неколико дана?

— Па казала сам вам већ, имала сам много посла код куће и у школи, одговори она.

— Па зар нисте могли доћи ма само и на неколико тренутака? испитивао је он.

— Било ми је немогуће.

— А да ли сте бар помислили који пут на мене? питаше он даље, хватајући је за руку.

Она не одговори.

— А ја сам само о вама мислио! уздахну Севић, а глас му је био тужан, тужан.

И Севић, уздрхтала гласа, приближујући јој се све више, поче да јој описује своје патње, своје жеље, које су биле тако скромне, а она и не мисли о њему. А он је толико воли, да, осећа, не може више без ње. Он осећа да је она баш онаква какву је он жену себи желео.

Јелена је ћутала. Забацивши главу на наслон клупе она се није трудила да разуме шта јој Севић говори. Доста јој је било да чује његов глас, тужни глас, који је јадиковао. Она је очекивала нешто што је требало тек да дође. Ни пред самом собом није смела да призна да је једва и жељно очекивала оно што

је требало да дође. И то што је очекивала осети најзад, на своме грлу. Севић поче махнито да је љуби. Она покушаваше да се окрене, да устане, али у колико се више отимала, у толико ју је Севић чвршће грлио и махнутије љубио.

— Ох, Јелена, шапутао је Севић гушећи се пољупцима, ја сам луд за тобом. Лутао сам по вароши, не бих ли те срео. А тебе нигде није било. Ти на мене ниси ни мислила. Та ја те волим, толико те волим, да то не могу исказати!

Јелена је, затворених очију, лежала на његовим грудима, сва клонула од задовољства. Било јој је угодно што је сасвим уз њега, није се отимала његовим пољупцима. Онде где су биле његове руке на њеном телу, пекло ју је и жегло.

— Хоћеш ли да будеш моја, Јелена? питао је Севић. Хоћеш ли да будеш моја звезда — водиља?

Шљунак зашкрипа у близини, Јелена и Севић се тргоше и седоше као шетачи који се одмарају. Севић је у себи проклињао непознатог, коме је пало на памет да се баш сад шета по Калемегдану.

— Морам кући, рече Јелена.

— Немој још, остани још само мало, пре-клињао ју је Севић.

— Морам.

И пођоше, држећи се чврсто за руке.

*

Јелена није знала шта је то љубав. Према Севићу није осећала ништа особито: ни љубави ни одвратности, али у својим мислима, на оној клупи, осећала се врло пријатно крај њега. Сва је била испуњена само мислима о Севићевим загрљајима и пољупцима.

Једва би чекала да падне сумрак, па би трчала својој клупи. Какве све изговоре није налазила да се само извуче из куће или од другарица, нарочито од Мице. Кад јој, понеки пут, не би пошло за руком да се састане са Севићем, читаву ноћ не би имала мира.

У то дође и пролеће, дивно и мирисаво, са својим љубичицама и јагорчевинама, својим пупољцима и зеленилом. Сва се природа будила из зимњег сна, све је певало химну животу и љубави.

Сад је Јелена са Севићем ишла и у Топчидер, јер им Калемегдан није више давао

довољно заклона. Јелена поче да бежи од школе, у којој је незадовољство према њој бивало све веће. Она није ништа радила. По неки пут би са ужасом помислила на испит зрелости, који се све више ближио, а који јој је изгледао као замахнут нож.

Осећала је да не може дуго да издржи овакву ситуацију. Преклињала је Севића да је пусти с миром, да буде човек те да је се клони, бар само док не сврши са испитом. Али ју је он уместо одговора, привлачио себи, обасипао пољупцима, уверавајући је да је она тако дубоко ушла у његов живот, да он више не може без ње, да је он све више жели, али да буде његова, сасвим његова.

И очи би му севнуле при тим речима чудно, животињски, да се Јелена ужасавала, осећајући како његови загрљаји постају све страшнији, како је он крши у својим рукама, како његове дрхтаве руке продиру и тамо где их Јелена није желела. Осећала је како и њу обухвата тај пламен, како је сажиге, како је обузима вртоглавица.

— Не, само то не! цвилела је Јелена у Севићевим рукама.

И увек ју је случај сачувао најгорега. Наишао би неко и Севић би одмах седао на пристојно одстојање.

Једнога дана, кад се Јелена с тешком муком одбранила од насртаја, Севић јој предложи да буду муж и жена, да се венчају кад је већ такав обичај и кад већ она неће друкчије.

— Ја више не могу без тебе, говорио је. Хоћу да будеш увек уз мене.

Јелена је осећала да више ни она не може овако, а и испит ју је испуњавао ужасом. Али како да се то изведе? Родитељи неће хтети ни да чују о удаји, и то још за Севића, и нарочито не сад, на два месеца пред свршетак гимназије.

— Како би било да свршимо то и не питајући никога? Ја ћу спремити сва потребна документа за обоје, па ћемо се венчати у некоме селу, преко.

Јелена се колебала неколико дана, ломила се. Страх је осећала пред доношењем такве једне одлуке, која би имала да из основа промени њен живот. Помишљала је само на испит зрелости. Јасно јој је било да га неће положити, да уопште неће ни доћи до њега, јер сем двојака није ни имала других оцена. И брак јој се учини као котва спасења.

VII.

Кад нам се у животу догоди нешто непријатно, нама се чини да смо ми најнесрећнији на свету, да се тако што само нама могло десити. Бежимо и склањамо се од света, ма да нико ништа и не зна. Све нам се чини да је и најусрдније и најдубље саучешће пријатеља мало.

Тако је било и са Јелениним родитељима. Кад су поштом добили Јеленино писмо, којим их извештава да се венчала са Петром Севићем, публицистом, били су ван себе. Отац је одмах отрчао у полицију, да покуша шта се може, али се није могло ништа више. Севић је спремио документа за обоје. Јелена је на дан венчања раније отишла од куће, рекавши да ће на излет до Авале, нашла се са Севићем на железничкој станици и сели су у воз до Земуна. Одатле су отишли у једно оближње село, где је Севић већ раније био спремио свештеника и уредио формалности. Венчали

су се одмах. Писмо родитељима Јелена је написала дан раније и предала га пошти. Све је било врло просто.

Јелена се вратила са мужем у Београд после два — три дана, у стан у коме је Севић раније сам становао.

Стари Ђорђевић, бежећи од свога друштва, сећао се тек сада како је сам занемарио своју кућу. У вечној трци за унапређењем није на децу ни обраћао пажњу. Преко дана у канцеларији, после канцеларије мало у кавани с пријатељима, код куће је био само

обедима, а остатак времена био му је за одмор или читање новина. Бригу о деци оставио је жени. Тако су се и деца одбила од њега. Мати као мати, много што-шта гледала је деци кроз прсте, а кад су ова поодрасла, нису је већ много ни питала.

После много уздисања и хуктања, после многих „Ти си крива, жено!“ г. Ђорђевић је ипак морао, сам пред собом, признати, да је добар део кривице ипак његов, јер никада није обраћао пажњу на то шта Јелена ради, с ким се дружи, шта чита. Он се задовољавао тиме да мирно потпише тромесечне оцене, ако није било слабих, или да се разгоропади ако би

била која неповољна. Кривио је себе нарочито због тога, што на Јелену није обратио пажњу бар ове године, у последње време, кад се она онолико променила, а од оцена је само слабе и имала.

Али сад шта је ту је.

Увиђајући да није само Јелена крива, хтео је да се покаже правичан. После дугог размишљања и колебања написа Севићу:

„Господине,

У ствари ваше женидбе имам и ја да речем своју реч. Изволите доћи у моју канцеларију данас у 2 часа по подне. Присуство ваше супруге непотребно је.“

Севић дође у означено време. Са г. Ђорђевићем су били у канцеларији још два господина, Севићу непознатих.

Дочекаше га стојећи, озбиљно. Севићу је било као да улази у лавовски кавез, подрхтавао је, ногавице око кривих ногу приметно су се тресле. Где ли је била Јелена да види свога јунака!

Севић, сав преплашен и једва владајући собом, клањаше се лево и десно, не знајући да ли да се рукује или не, али немаде храбрости да први пружи руку.

— Господине, поче одмах Јеленин отац, што сте урадили урадили сте. Нисам вас звао да овде приређујемо сцене измирења и праштања. Мени је све то одвратно. Нећу чак да вам речем ни једне речи прекора. Звао сам вас ради друге ствари. Поступак моје кћери није био нимало лојалан ни према мени ни према матери. Али што је учињено не мења се. Ја нећу да она икада зажали на мене да јој нисам дао „њено,“ т. ј. удомљење. Ја сам чиновник, што ће рећи сиромаш, и својој деци нисам могао спремати миразе, али сам могао и хтео сам да им дам комад хлеба у руке. Са Јеленом је испало друкчије. Ево вам, господине, три хиљаде динара, то је Јеленин део материнства, и једна хиљада динара на име удомљења. Сматрам да је Јелена тиме потпуно измирена и од вас тражим признаницу на обе суме и изјаву да Јелена нема ништа више да тражи. Изволите за онај сто и лишите.

Севић седе и написа признаницу и изјаву, онако како му је стари Ђорђевић диктирао. Она два господина потписаше се као сведоци. Севић узме новац.

— Господине, настави Ђорђевић, пошто сте ви сад измирени, ни ви, ни ваша супруга

не смете ми се никад више не само обраћати ма за што, него ни приближити. Ви за мене не постојите. Сад идите.

Севић није чекао да му се понови. Излете као из топа и полете улицом. Јелена, која га је чекала на улици, једва га стиже. Дуго је требало док се Севић мало прибрао, толико да је могао испричати својој жени шта је било.

VIII.

Како је живот друкчији кад га осећамо непосредно, кад га гледамо својим очима. Деца у родитељској кући, храњена и брањена, друкчије посматрају живот него њихови родитељи, јер им родитељи, колико могу, не дају да осете сву тежину и грубост. У колико је имовно стање родитеља боље, у толико је живот њихове деце ружичастији; у колико деца у детињству мање осете да је живот борба, у толико је њихово разочарење веће кад буду принуђена да и сама учествују у борби за опстанак.

Јелена је од брака очекивала много, али шта управо није знала ни сама. Место свега добила је у првome реду то, што више није морала мислити о испиту зрелости. Ипак је била незадовољна, не знајући ни сама зашто, али осећајући да то што је она имала није она срећа о којој је слушала да се говори.

Не би се могло рећи да Севић није био нежан и пажљив према својој жени; напротив, он је чинио све што је знао и умео, али све то на један неспретан начин, тако да се видело да он то тако хоће, али да му то није и урођено,

Становали су у соби за самце, у Савамали, где је Севић становао и пре женидбе. Муж је ишао у уредништво, на посао, а жена је остајала код куће, у постељи, из које би устајала кад јој лежање већ досади. Спремила би се и изашла у варош, у шетњу, па би пред само подне отишла пред мужа. Ручак у кавани, у мушком друштву, па би Севић опет ишао на посао, а она кући, да би пред вече опет изашла у шетњу, на вечеру, па онда у позориште, биоскоп или које друго вечерње забавиште.

Али и такав живот досади, па га се и Јелена засити. Читав дан био јој је неиспуњен и она зажеле да и она што ради. Севић као да то једва дочека и пошто се договорио са својим уредником, донесе Јелени да код куће преводи фелтоне.

Јелена, сва срећна, приону на посао, верујући да почиње онај живот о коме јој је Севић

говорио раније. Она је мислила да треба само да се прихвати посла, па ће све ићи само од себе. Али поче да се спотиче већ код првих реченица. Обрни-осврни не иде. Од подне до вечери превела је, ко зна како, једва десетак реченица. А сутра треба да је рукопис у штампарији! То предвече, први пут од удадбе, није изашла у шетњу нити у сусрет мужу. Кад Севић дође кући, затече Јелену очајну. Видев у чему је ствар, набра незадовољно обрве.

— Што си тражила посла, кад ниси у стању да га радиш? За уредништво једнога свакодневнога листа мора се преводити брзо, као да се пише из главе.

— Па ја могу и брже да преводим, али немам речник, па сам се задржала око неких речи.

— Ако је само то, идем одмах по речнике.

И оде, да се после неколико минута врати са потребним јој речницима. Али ни са њима превођење није ишло много брже. Севић плану, али не рече ништа, већ оде на вечеру и не позвавши Јелену. Вратио се касно, сав једак не толико због неспособности Јеленине за рад, већ због тога што се обрукао пред сво-

јим уредником. Али шта је знао. Заседе, узео текст и диктираше Јелени у перо.

Јелена сасвим престаде да излази, сем на ручак и вечеру. Све остало време мучила се око превођења. Из дана у дан у дан радила је брже и сигурније.

— Морамо тражити други стан, рече једнога дана Петар. Газдарица ми је казала да не воли жене у кући, а овде нисмо ни комотни.

Стан брзо нађоше, собу и кујну, негде на Врачару. Купише и ствари. Јелена је једва намолила Севића да купе све ново, а не половно у Фишеклији. Чудио се он зашто она хоће све ново, кад је половно много јевтиније.

Уселише се и наместише. Кад је Јелена видела како јој стан изгледа, дошло јој је да зариде, толико је он био далеко од оне слике, какву је она замишљала. Али није имала куда.

— Шта ћемо за ручак? упита је Севић првога дана ујутру.

— Па зар ја да кувам? упита Јелена бојажљиво и с неверицом.

— Па ваљда нећу ја! одговори Севић хладно. Шта би радила, кад не би кувала? Шта знаш друго?

Јелена оћута, јер и није знала шта би му одговорила. Осећала је и сама да за друго није, али је осећала да није ни за кување.

И за њу поче живот кувања и прања судова. Већ више није имала ни воље ни времена за шетњу, бар не онолико као раније. Са мужем би једва једном у недељи изашла куда, јер је он сад био врло заузет. Час је остајао дуже у уредништву, радећи њен посао, јер она није никад стигла да да довољно рукописа, час је имао састанак са овом или оном високом личности, — тек кући је долазио касно увече.

Јелени је све јасније бивало да између стварности и снова има врло велике разлике, као и између људи пре брака и људи у браку.

— Па зар је то та срећа у браку, о којој маштају девојке? питала се.

Али она је имала прилике да види и друге младе парове, који нису живели као она и њен муж. Видела је младенце, којима се срећа могла читати с лица, који су били заједно колико су год могли, који шетају држећи се за руке и пиљећи једно у друго. А њен муж једва је и гледа. Увек се нешто жури или је забринут о овоме и ономе.

Тако трајући дане монотono, Јелени про-
ђоше четири месеца, за које се време она једва
снашла у новом положају. Никаква изгледа
није било да ће се што поправити. Понеки пут,
у сумрак, Јелена је мислила о будућности.
Чинило јој се страшно, ако тако узмора да
проведе век. И да ли ће моћи овако издржати.

Једнога дана Севић дође кући раније, сав
радостан. Исприча одмах да је нашао једну
штампарију, малу, да ју је купио за мале новце,
за остатак новца добивеног од њеног оца. Сад
ће почети рад самостално.

— Видиш, говорио је усхићено, овако
ништа ни довека. А са штампаријом ће ићи
боље, више ће се зарађивати, па ће се и боље
живети. Као сарадник у „В. Журналу“ имам
120 дин. месечно, а као свој газда зарадићу
три-четири пута више. А, да, како сам увек
у послу, заборавих да те питам треба ли ти
што од одеда. Јесен је већ на прагу. После
подне ћемо отићи да ти покажем штампарију,
па ћемо после у варош да купиш шта ти треба.

Јелена му се обисну о врат, не за то што
га је силно волела, већ као да му се извини
што је мислила да је себичан, да не води ра-
чуна о њој. А он, видиш није такав. Мисли

он о њиховој будућности, а и о њој самој, али, сиромах, нема времена да га проводи с њом. А она шта је већ мислила о њему! И сам увиђа да не иде овако живети и стара се да им буде боље. А живот је међутим тако тежак.

И Јелени се чињаше да се срећа приближује, она срећа о којој је Севић раније говорио.

О, како је мало потребно, па да жена, ма и за тренутак, буде срећна! Неколико љубазних речи могу у њој да изгледе успомене на месеце или године ранијег бедног живота.

IX.

Од како је Севић постао штампар, Јеленин живот се променио. Штампарија је била мала и стара, али је Павић дао Севићу све што му је било потребно да може да ради.

Како-тако, тек штампарија поче да ради. Радника није било више од тројице-четворице. Послова није било великих: плакате за концерте, биоскопске листе, посетнице...

Јелена је свако по подне одлазила у штампарију, да што помогне мужу. Он је научи да чита коректуре, ревизије, показа јој како да води књиге, и она је била пресрећна што може да буде корисна.

Севић се такође променио. Целога дана трчи по пословима или се врти по штампарији и чак и певуши. Па је и према Јелени био сад много пажљивији и много више јој је љубави посведочавао.

Зараде је било, не много, али тек више него раније. И Севић поче да се заноси, да

почне да издаје свој лист. Чим остане сам с Јеленом, почне да рачуна: сарадници толико, хартија толико, штампа толико, свега толико. Рентира се већ са три хиљаде примерака. А растураће се.

— Умећу ја да га испуним и учиним интересантним, мислио је. Повлађиваћу укусу публике, док не станем на чврсте ноге. Доносићу дописе и из најмањих места, ангажоваћу дописнике — ситне чиновнике, који су срећни кад на свој псеудоним прочитају поруку уредништва: „Што сте се ућутали, пријатељски поздрав!“ А у Београду има доста људи, сарадника са улице, случајних, оних који су срећни што имају приступа у уредништво, који су задовољни да их свет види како улазе у штампарију.

Дугић је често долазио у штампарију и повлађивао је намери Севићевој, обећавајући и своју сарадњу.

Севић је тумарао тражећи потребни му новац за покретање листа, понова рачунао и увек налазио да може почети и са мање новца. Једнога дана објави да од тога и тога дана почиње издавати независан политички и друштвени лист „Народно право“.

Одређенога дана лист се појави, под дирекцијом г. Петра Севића, са прилозима г. Јове Дугића, г-ђе Јелене Севић и још неколицине угледних новинара, који су потписали своје радове псевдонимом. Јелена је из разних књига вадила „мисли“ и „ситнице“, писала о женском свету и била коректор листа. Дугић је писао уводне чланке и „чланчиће.“ Севић је био директор, репортер и попуњавао празнине. А „случајних“ сарадника и „пријатеља“ лист је имао доста.

Лист је већ у првome броју, у врло дугом чланку, напао владу што, не давањем већег кредита на просвету, одржава народ у мраку и незнању. У допису из једне вароши говорило се о једном владици, који је трчао за световним уживањима. У једном „чланчићу“ регистровано је како је тај и тај виши официр пребио једног војника.

И тако сваки број.

Лист се продавао, пролазио је, јер има света који цени само оне листове што нападају владу, што грде све и свакога, што „крешу“. „Народно право“ није давало богзна какву зараду, али се исплаћивало.

Ну, почеше стизати и тужбе са свих страна и од свих личности нападнутих у листу. Севић је скоро свакога дана примао по које саопштење, да му је за тај и тај дан одређен претрес по „штампарској кривици“, а по тужби тога и тога владике, или тога и тога официра или трговца. Севић пребаци Дугићу да је то све због његовог писања. Дугић му одговори да је он неблагодаран, кад се тако понаша према њему, који му је лист и подигао. Наљути се и оде. После неколико дана Севић оде на издржавање казне, осуђен по неколиким кривицама, а доста кривица имало је тек да се пресуде.

Јелена покуша да издаје лист сама, уз припомоћ сарадника које је ангажовала, али је лист падао све ниже, и два и по месеца после почетка излажења нико га више није читао. И тако Јелени од брака остаде муж у затвору, дуг за хартију за лист и штампарија.

Мислила је да ће се моћи одржати са штампаријом. Муж јој је из затвора слао упутства како и шта да ради. Доби неке ситне послове и успе да плати раднике и да нешто дотури и мужу. Али њено неискуство у пословима одби муштерије.

Павић, који се бојао да штампарија не оде на покриће кривичних трошкова, стави забрану за обезбеду онога што је кредитирао Севића. И тако штампарију пописаше и запечатише.

Јелена остаде без игде ичега, само са својим разочарењем и очајањем.

Куда ће сада и шта да ради? Хукала је и плакала, али јој то не поможе.

Како би било да се обрати оцу!

И она, дршћући од узбуђења и страха пређе очин праг. Изјада се матери, исплакаше се обе и у томе их затече отац.

Не рече јој ништа, само јој прочита Севићеву признаницу и — показа јој врата.

Јелена, без речи и ван себе, изађе.

Сутрадан јој дође мати и рече јој да се обрати г. Н. Н., пријатељу њенога оца, који ће наћи начина да јој помогне.

Јелена послуша и г. Н. Н. јој изради да буде постављена — за практиканта у Министарству Финансија.

И Јелена поче, као практикант, да од свога рада издржава и себе и свога мужа, који је по свима пресудама имао да издржи више од три године затвора. То му је била рента од „Народног права“.

X.

Поче мучан живот. Ваљало је радити да би се живело, али ма колико да се радило, није се могло зарадити онолико колико је било потребно. А свакога месеца ваљало је нешто новца слати и Севићу.

Пошто је успела, после великих мука и дугих преговарања, да се наравна са Павићем, тако да он прими штампарију, али да прими и Севићеве дугове за хартију, прекиде све везе са дотадањим животом. Ишла је у канцеларију пре и после подне, као раније у школу и све што је доживела за последњу годину дана чинило јој се као мучан сан. Каткада ни сама није могла да верује да се у истини збило оно што се збило.

Чисто стидећи се онога што је урадила, а осећајући да је крива, није тражила ничије друштво, већ је избегавала све и свакога. Кад би видела коју од својих школских другарица, скренула би одмах у прву споредну улицу.

Чинило јој се да не би могла да издржи сусрет са њима, не би знала шта да одговори ни на само питање „како си?“

Кадгод увече, седећи крај отвореног прозора, који је гледао у двориште, сећала се својих дана у школи, својих другарица, својих родитеља... Рачунала је да би и она сада била на универзитету... Овако је практикант... Па би се сетила мужа, оних калемегданских вечери, пролећа. А ево га опет пролеће. Само је она сада умртвљена...

Често размишљајући о школи, у њој се заче мисао да полаже испит зрелости као приватна ученица, па да настави студије, као и толики други студенти, који практикантишу и уче школу.

Али је требало књига и новаца, а она тога није имала. Како да повећа своје приходе? Па се онда сети да је била сарадник „Народног права“ и да је Севић био задовољан њом. Извежбала се у послу и сад би могла да ради код куће, увече. Ну, где да потражи посла. Пребројала је људе које је упознала поред Севића. Сви су они били из „В. Журнала“, а овоме да се понуди није имала куражи због Павића. После колебања од чи-

таве недеље дана потражи Дугића и рече му шта би хтела. Овај обрече да ће разговарати са Павићем и после неколико дана извести је да ће јој Павић дати посла, само не на листу, већ на издањима, т. ј. на књигама које је издавао поред листа.

Кад је отишла Павићу, овај је дочека пријатељски, поласка јој да лепо изгледа, прекоре је што није и раније дошла, увераваше је да је он веома цени. Узгред јој напомену да му радна снага баш није потребна, јер има на „лагеру“ доста дела, али ће он за њу већ наћи згодан посао. Намеран је да покрене библиотеку за децу, јевтине књижице, које би излазиле два пута месечно, на једном табаку. За ту библиотеку треба преводити само с немачког, а плаћаће се четрдесет динара од табака. Јелена пристаде одмах, сматрајући да је плаћена сјајно, узме књиге и поче да ради. Није било лако као што је замишљала, јер је немачки језик имао за њу још увек својих тајни. Али како су то биле дечје књиге, она се није много бринула за тачност, често се и намерно није хтела задржавати тражењем правог израза, само да би посао био што пре готов. Брзо је сасвим ушла у посао, који јој је био

двојако користан, доносио јој је леп приход и испуњавао јој је време, које би, иначе беспослена, проводила у размишљањима, не баш најпријатнијим.

Жалила је само што није могла приступити раду за испит зрелости. Ипак је била задовољна, јер јој је живот био обезбеђен. Лако јој није било, али, мислила је, то је испаштање.

XI.

Срећно свршени Балкански рат донео је слободу многима који су чамили у затвору, па и Севићу. Кад је прочитала у новинама вест о помиловањима, Јелена тек тада поче мислити о томе, како ће јој бити могуће да настави живот са човеком, за кога је некада мислила да је веже љубав, а који јој је сада био не само равнодушан, већ и терет.

У бесаници, ноћу, разгледала је свој брак са Севићем, сећала се и најситнијих појединости, пред очи су јој излазили сви тренуци среће, којих је, авај, било тако мало, — и долазећи до закључка да је тај брак био само кобан по њу, уздрхтавала је при помисли да ће Севић ускоро доћи, да ће понова заузети место крај ње као њен муж, да ће се брак наставити, иако је он већ раскинут по осећањима које је имала.

Мучила се да измисли шта да му каже кад буде дошао, како да се понаша према

њему. Она није према њему имала никаквих осећаја, чак ни сажалења.

У то дође Севић. Сачекао ју је кад је излазила из канцеларије, код Вознесенске цркве. Кад га спази, Јелени се стеже срце, не од радости, већ од страха. Он јој приђе као што се прилази доброј пријатељици. Руковаше се гледајући се радознано.

— Кад си дошао? питала је.

— Синоћ сам стигао лађом, око поноћи, одговори он.

Она га умало не упита где је ноћио, не за то што јој је било криво да јој није одмах дошао, већ што јој се чинило да би требало да га то пита, али оћута.

— Ниси се променио, изгледаш чак и боље.

— Вероватно да изгледам мало боље, јер сам имао прилику да се ваљано одморим. А и ти изгледаш добро, много боље него раније. При последњим речима поглед му се устави на њеним бујним прсима. Њу намах обли румен.

И обоје заћуташе. Ишли су Босанском улицом. Кад дођоше до улице Краљевића Марка, у којој је Јелена становала, она скрете, а он за њом. Тако су дошли до њеног стана. Кад она тури кључ у браву, он је упита:

— С ким станујеш?

— Сама, а с ким бих?

— Онако, питам.

Кад је капија била откључана, он јој пружи руку у знак поздрава.

— Куда ћеш? упита га.

— На ручак.

— Па зар нећеш...?

Он ћуташе размишљајући. Очеvidно је било да ни њега ништа више није везивало за ову жену, чији је живот он разорио, можда не хотимично. Изгледало је да је и самом њему јасно да нема права да се понаша као муж, према жени која не само да сама себе издржава, већ је помагала и њега у затвору.

— Па хајд'! реши се најзад.

Ручали су оно што је Јелена справила пре него што је отишла у канцеларију.

Јелени, гледајући Севића како мирно једе, поче да кипи у души. Једе, а и не упита је како је издржала две године оваквог живота.

— Хоћеш ли још?

— Не, хвала, нисам баш ни гладан. Јутрос сам добро доручовао са Дугићем.

— Па зар ти је он пречи него жена? не могаде Јелена да се уздржи, а да не упита.

Он заусти да каже нешто, али се предомисли, махнувши само руком.

— Остави то. Разговараћемо доцније.

— А што не бисмо одмах разговарали? изазиваше Јелена.

— За то што морам сад одмах да идем, јер треба наћи посла и стан. Не могу ваљда захтевати да ме ти и даље издржаваш. Чинила си то док сам био тамо, али је сад и томе крај. Тих двадесет-тридесет динара употреби на себе, а ја ћу гледати да ти се одужим за све што си учинила досада за мене. Збогом!

— Ваљда до виђења?

— До виђења!

И он дохвати шешир, климну влавом и изађе.

Јелена је била ван себе. Дрхтала је од једа и беса. Као жену вређало ју је понашање Севићево. Долази из затвора, после две године, и прво одлази пријатељу, с којим је био у завади. Њу међутим не упита ни „како си“, ни „шта радиш“. Место свега загледао се само у њена округла прса и упитао с ким станује! А он је муж, њен муж, који би имао права да стави и руку на та прса. Не би то

њој било, бар не више сада, пријатно, и она би се понашала као према ма коме туђинцу. Болело ју је да у томе човеку није према себи изазивала ништа друго сем равнодушности. Стид ју је било да се она, ни сама не зна како, некада просто напросто подала томе човеку, не из љубави, већ само из чулности.

Није јој било јасно шта Севић сад намерава и како мисли да удеси живот: с њом или сам за себе. Била је начисто да је по њу боље, а можда и по њега, да се не везују понова, кад их већ иначе ништа не веже. Њему ће бити лакше, јер не мора водити рачуна о њој, а њој ће бити поможено, јер ће своју зараду имати само за себе. Навикла је већ на овакав живот, а и он је ваљда већ био излечен од брака.

Пред вече, излазећи из канцеларије, нађе га на истом месту пред Вознесенском црквом.

— Хајдемо овуда! позва је он, показујући на Кнез-Милошеву улицу.

— Куда?

— Да прођемо мало, па ћемо и разговарати.

Она пристаде без речи, ма да јој је било непријатно да је свет види с њим. Био јој је одвратан, а и стидела га се.

Ишли су неко време ћутећи, док она не запита:

— Шта си дакле наумио?

— Кад сам по ручку отишао од тебе, најпре сам потражио стан. Нашао сам брзо, близу тебе, у Југ-Богдановој улици. Затим сам отишао Павићу. Он се извињава што је онако поступио. Вели да би он пристао, онда, да ти и даље радиш у штампарији, само да она буде на његово име. Али што је било, било. О прошлости нећемо говорити. Нисмо криви ни ти ни ја што је све онако изишло. Ја сам најлепше мислио.

И он уздахну и ућута, да после неколико корака настави.

— Павић ми је дао моје старо место у уредништву, само са мањом платом. Вели да му нисам баш потребан, али из пријатељства. А каже ми да и ти радиш код њега, на издањима. Ниси ми о томе ништа писала!

— Заборавила сам можда.

И опет ућуташе обоје, идући ногу пред ногу.

Кад су били испред каване „Губеревац“ она предложи да се врате и окрете се не обзирући се на њега. Он пође за њом.

— Слушај, Јелена, поче он. Кад смо се нас двоје удружили за заједнички живот, знаш добро, није била изгледа да ћу ја овако рђаво проћи. Видела си да сам био пун идеала и нада. Веровао сам да ће се моћи што учинити. Сведок си мојих упињања да се подигнем. Али и ту се показало да велики мрзе мале, да их даве, да реакција мрзи слободу...

— Остави се, молим те, тих декламација, излечена сам од свих идеја које сам чула од тебе, примети Јелена јетко. Сад је на мене ред да кажем: о прошлости нећемо говорити. Пређи одмах на ствар.

— Лепо, шта мислиш сад да радиш? упита он.

— Како ме то питаш? Како то „сад“? Сада одмах или сада пошто си се ти вратио?

— Сад пошто сам се ја вратио.

— Да ти право кажем, о томе сам једва и мислила. Не разумем твоје питање.

— Како замишљаш наш живот? постави он одређеније питање.

— А, тако! О томе се, мислим, нема много разговарати. Ја сам већ тако навикла на свој начин живота, да ни најмање не же-

лим да га мењам. Ти си данас у подне показао да нас ништа не веже, већ да свако има свој пут. Врло добро си учинио што си нашао стан. Ја ћу наставити свој живот и рад као да ти у опште ниси ни дошао, а теби до воље стоји да потражиш себи другу какву другарицу.

— Врло добро, упаде јој он у реч. Слажем се са твојом намером и мило ми је да си ти изнела то гледиште, јер, право да ти кажем, женирао бих се да сам ја то учинио. Грубости живота су нас раставиле, не везујмо оно што је прекинуто, јер би нас чвор увек жуљио. Боље је да будемо добри пријатељи. Веруј ми да те ја сад више ценим него пре, јер те је животна борба прекалила...

— Волела бих да ту борбу нисам познала, али шта је ту је.

Дођоше до Државног Савета. Јелена застаде, хотећи да скрене својој кући.

— Зар нећемо вечерати заједно? упита он. Буди мој гост.

Она одговори одлучно:

— Не, имам још да радим вечерас. Кад смо одлучили да живимо овако како смо уго-

ворили, нећу да твоје присуство овде ремети моје послове и мој начин живота.

И климнувши главом у знак поздрава скрете у Босанску улицу.

Осећала се лако. Била је чак и радосна што се овако свршило. Чинило јој се да јој је са душе пао неки огроман терет.

XII.

Париз, 20. септ. 1918.

Драга моја Мицо,

Твоје писмо ме је и веома изненадило и веома обрадовало. Изненадило ме је што ми пишеш, после онаквог мог поступка, мислим на своју удају, што је управо било бежање од среће. Ну, то сам учинила ни сама не знам како. Девојке имају часова кад не умеју да мисле, кад су само крв и осећај, хладнокрвност и здрав разум изгледају им као највећи непријатељи. И ја сам имала таквих часова, мислила сам да задовољавам своје срце кад сам се удавала за човека, на коме се ништа није могло волети. Као да га и сад гледам: пре одвратан него симпатичан. Али ја сам скупо платила своју лудост: данас сам обogaћена искуством и излечена од свих манија матуранткиње.

Чудиш се да сам овде и радујеш се што сам се вратила школи! То си свакако чула

од Јованке, која је, пошто је овде онако лепо положила испите, отишла у Ницу, своје оцу, да се мало одмори, па ће онда кући, у Србију.

Питаш откуда ја овде?

Давно већ нисам никоме писала, давно никоме нисам отворила срце, од онда још кад сам почела сарађивати на оном листу, а од онда је већ добрих шест година.

Знаш да сам била у Министарству Финансија, где ме је затекао и овај рат. Бомбардовање Београда бацило ме је са мојим надлештвом у Ниш, где сам, Бога ми, једва излазила на крај са својом платом. Зараде коју сам имала код Павића није више било, али како у свакој несрећи има и среће, имала сам доста слободна времена и понова ме обузе мисао да полажем матуру. Радила сам поједине предмете и добих одобрење да полажем као приватна ученица VIII разред и матуру уз оне који су били на течају. Па се и то сврши. Даље, на универзитет, није се могло, јер није радио. Али сам ја ипак била задовољна што сам свршила најтежи део посла.

Баш у то време претрпела сам још један удар. Севића, с којим већ одавно нисам била

у заједници, ухапсише као непријатељског шпијуна. Није ми га било жао, далеко од тога. Болело ме је само то, што сам још увек, бар по имену, била везана за њега. Било ме је стид да уђем у своје надлештво, а било је особа које су ме гледале или сажаливо или претећи. Сажалење ме је вређало, а крива нисам била.

Евакуација баца то питање у запећак. Побегли смо најпре у Крушевац, па онда у Краљево, а кад нам ни ту није било станка, наставимо пут. Нећу да ти описујем тегобе тога пута нити језиве призоре који су нам једнако били пред очима. То су ти други већ причали. Да ме је ко упитао зашто бежим, не бих му, чини ми се, умела рећи. Али је у мени било нешто, што ме је гонило. Можда сам хтела да утечем од своје прошлости!

Била сам у друштву госпођа наших чиновника. Море, у Драчу, угледали смо на сами Божић. Посматрајући драчку луку, од црквице на брегу више Драча, чинило ми се као да сам најзад приспела у пристаниште спасења.

Чекали смо лађу, која је била свакога дана авизирана, али која никако није долазила. Почела сам све више мислити о својима,

надајући се да је бар неко од њих у Драчу, али никога не нађох.

По св. Јовану дође очекивани брод и укрцасмо се. Прво лице које сам видела на броду био је — мој отац. Остарео, у овешталу оделу, погрбљен и необријан, учинио је на ме страشان утисак, да ми се срце стегло. Ништа не мислећи притрчах му руци. Он ми је не трже, али се очевидно колебаше. Најзад ме загрли и осетих како ми његове сузе по-капаше лице. Била сам срећна, јер сам осећала да ми је све опроштено.

— А мама, а деца? питала сам.

— Остали су... у Крагујевцу, једва про-тепа отац, с муком се уздржавајући да не зајеца.

Ћутали смо обоје. Ја нисам могла ништа да га питам, а он није знао како да почне.

— Па сад? упитих бојажљиво.

— Куд сви, ту и ми! уздахну отац. Него да видимо како ћемо се сместити.

Била је то „Чита ди Бари“, лађа о којој си свакако слушала. Света много, а на броду ничега. Послуга се понашала према нама скоро непријатељски, пљачкајући нас и за најмању услугу.

Прећи ћу преко свега онога што сам за тим доживела. Главно је да сам била задовољна и скоро срећна, јер сам уза се имала оца, заштитника. А и њему, старом већ, била сам од користи, јер га је ваљало неговати. Он је одмах био одређен на службу у самом Паризу. Ја сам примала своју плату, а могла сам остати с оцем, јер Министарству нисам била потребна. Хтела сам да искористим време и да почнем студије на универзитету. Отац ме посаветова да учим што практично, а да не траје дуго. Реших се за зубно лекарство. До краја ове године завршићу, па ћу онда и ја у Београд.

Хвалиш се својим браком! Ја ти од срца желим да увек будеш срећна и да се каткада сетиш другарице која те увек воли —

Јелена.

XIII.

У пролеће 1919. године Београд је добио једну нову зубну лекарку — Јелену.

Почела је рад и први који јој је дошао — био је Севић.

За све време од одласка из Србије Јелена није мислила о њему. Уопште није више рачунала са могућношћу да ће се још срести. Сад јој се учинио као жива претња, као смртна опасност.

— Једва те нађох, рече јој, а чуо сам да си дошла. Како само дивно изгледаш, права париска дама!

Њој је било одвратно то што је он посматра, разгледа као нешто што припада њему, држећи своју руку на њеном рамену.

Она га одгурну нервозним покретом, окрећући се од њега.

— Де, де, та ми смо муж и жена!

— Били смо, али више нисмо! одговори она гадећи се.

— Јесмо, јесмо, брак још постоји. Ти си још увек моја женица! церакао се Севић. Веруј да никада ниси била лепша, нити сам те икада више волео него сада. Ужелео сам те се.

Она премишљаше шта да ради. Да ли да га просто истера или да покуша лепим. Паде јој на памет да би га могла наговорити на развод брака.

— Слушај, Петре, рече му. Ти знаш да смо ми већ давно раздвојени. Свакако да ниси заборавио шта смо уговорили онда кад си дошао из Пожаревца. Зашто не бисмо издејствовали о формално раскидање брака...

— А, не! Немам намеру да се по други пут женим, кад ми је жива жена коју обожавам. А и ти ваљда ниси тамо нашла некога, па би сад хтела да се удаш за њега?

Јелена гризаше усне од једа. Говор овога човека вређао ју је, али она не хтеде да буде груба.

— Да се удајем нећу, јер у браку с тобом нисам нашла ничега примамљивог. Хтела бих само да на извештан начин легализујемо положај у коме смо и налазим да је сасвим природно да се и формално уништи брак, који је стварно већ одавно раскинут.

— Али ја нећу. Ја имам жену која ми је врло добра, ја сам тобом задовољан и нећу да се раздвајам. Тешке године су прошле, сад ћемо тек бити срећни! Ох, та ја те волим, волим!

Севић је и даље декламовао, али га она није слушала. Била је као скамењена, свесна опасности која јој је претила. У то зазвони звонце. Неко је дошао. Она отвори врата и виде пацијента, првог пацијента, у пракси коју је тек почињала.

— Иди сад, обрати се Севићу, имам посла.

— Кад ћемо се видети? упита он.

— Видећемо се већ, одговори му она, гурајући га према вратима.

Он изађе у предсобље, али не оде као што је она мислила, већ, по одласку пацијента, уђе понова у кабинет.

Јелена је била ван себе од љутине.

— Јелена, поче Севић, ја сам се решио. Ми ћемо живети заједно, наш брак ће управо сад тек почети. Ти имаш диван стан, а ја немам ни где да легнем. Па кад ме неће венчана жена примити, ко ће?

У Јелени је све кипело. Једва се уздржавала да га не ухвати за гушу и задави, толико јој је био мрзак. Ипак га замоли:

— Петре, молим те да одеш одмах, остави ме да се приберем, а и време је рада. Иди, ако си икада имао за мене ма и искрицу љубави.

— Та куда ћу? Зар твоја кућа није и моја...

— Сместа да си отишао! дрекну Јелена, лупнувши ногом о под, а очи јој севаху.

— Па, добро... да одем... али дај ми бар који грош за ручак. Долазим из Бугарске... из ропства...

Јелена узе са стола десетицу, ону коју је малочас примила од свога првога посетиоца, први новац који је зарадила као зубни лекар. Гурну га Севићу у руку.

— Одлази! рече му заповеднички, показујући руком врата.

Петар стрпа новчаницу у џеп и изађе залупивши за собом врата.

XIV.

Јелена горко заплака.

— Зар је, Боже, мој грех тако велики, да је казна овако тешка!

Пошто је пустила сузама на вољу, поче, у размишљању, да тражи краја својој авантури. Није јој остајало ништа друго, него да тражи развод брака. Нема сумње да ће га и добити, али кад? Знала је како се бракоразводне парнице, каткад, годинама вуку. А док се парница не сврши, колико ће јој пута још Севић доћи и церећи се, бацити јој у лице да је она његова жена. Осећала је да његово присуство не може да издржи, да је оно подсећа на нешто што се она трудила да заборави. И зар сад, кад је успела да из основа измени живот, кад га је осигурала, зар сад да јој се јави авет прошлости!

— Толики дивни људи мислила је, изгинуше у овоме рату, људи који су били корисни,

а овакав се вратио кући. Морална лешина, која се распада и својом трулежи кужи друштво.

Почетница — зубни лекар, морала се много савлађивати да буде довољно прибрана око оно двоје-троје посетилаца. Чинило јој се да то пре подне нема краја. Једва дочека подне и оде оцу.

Кад је све испричала, стари Ђорђевић се замисли. Он је знао каквих све тешкоћа има око развода брака, знао је да бирократизам све увлачи у некакве форме, не хајући за вапаје душе.

— Ићи ће тешко, рече најзад. Видећу са којим адвокатом, па да гледамо да те некако спасемо тога мужа.

Пред вече стари Ђорђевић дође Јелени у атеље.

— Говорио сам са адвокатом и он ми рече да је најлакше ако обоје изјавите да се не трпите, да обоје желите развод. На тај начин брже се свршавају предходне формалности. Само да ли ће он пристати?

— Он неће ни да чује!

— У сваком случају покушај да га приволиш да пристане. Макар му дали и који грош, да му се замажу очи.

— Па зар није доста што ја њега нећу?

— Доста је и то, али црква покушава све да брак очува. Твој муж може да изјави, да он тебе воли, да противу тебе нема ништа, да он хоће да настави живот у заједници. Ствар би се онда отезала и најзад би развод био изречен на твоју штету.

— Па нека буде и на моју штету! Сита сам брака.

Стари Ђорђевић махаше главом.

— Неће ваљда ни та парница вечито трајати, настави Јелена. Боље ми је да се и кад-тад ослободим тога човека, него да будем везана за њега до краја свога или његовог живота. Боље икад него никад!

— Готово имаш право, рече отац размишљајући. Отиди сутра адвокату Н., ја сам већ говорио са њим. Он ће ти написати представку за свештеника и рећи ће ти шта треба даље да радиш и на што треба да обратиш пажњу.

Сутрадан, баш кад се Јелена спремала да пође на ручак, упаде Севић у атеље. У дроњцима, он који никада није изгледао сјајно, изгледао је бедно као какав просјак. А био је, рекло би се, и малко напит.

— Како си женице? питао ју је расположено. Има ли муштерија?

— Остави се, него да разговарамо озбиљно. Он седе.

— Важно? упита.

— Важно, одговори Јелена.

— Посао? упита он опет.

— Посао, одговори она кратко.

— Е кад је посао, онда да се плати, јер ја ништа не радим онако, нити сам неки филантроп...

— Слушај, Петре, прекиде га Јелена, ја сам од јуче до сада размишљала о себи и теби и дошла сам до закључка да ми нисмо једно за друго. То смо уосталом одавно обоје увидели, па смо и живели свако за себе. Зар не би било боље и за мене и за тебе да ту везу, која нас више не веже, раскинемо сасвим. Били бисмо обоје слободни. Ја сам уосталом данас разговарала са адвокатом, написала сам и представку за свештеника, само је потребно да наведем и твој стан. Где станујеш?

— Ја? Нигде или управо где стигнем. Скоро је већ лето, па је лепо и пријатно и напољу.

Јелени би јасно да ће с њим тешко изаћи на крај.

— Човече, та шта ти управо хоћеш од мене? Хоћеш ли да ме убијеш!

— Не, ни дао Бог! Убити тако красну женицу било би страшно.

— Па шта онда хоћеш?

— Видиш, Јелена, ја сам имао у своме животу доста тешких момената, а и ти такође. Да знаш само колико сам се мучио у ропству! Све би ми било лако, да сам знао где си, да сам имао неколико твојих редака који би ме храбрили. У животу ме је држала само помисао на тебе.

И Севић се пренемагаше и даље, говорећи о својим идеалима, о својим погледима на живот, на брак, — све што је Јелена већ давно била чула из његових уста.

— Буди сад уз мене, моја другарица, молио је он, и живот ће нам бити леп и ведар...

— Никад! викну Јелена. Радије у смрт

— Њемој тако, Јелена! Сети се да си ме некад волела, сети се како смо се узели. Помисли само да сам ја онај човек који је на себе примио ту незахвалну улогу да те уведе

у живот, да сам ти управо ја показао радости живота...

— Доста, доста, не могу више ни да те гледам ни да те слушам. Иди ми испред очију, јер, тако ми Бога, не дајем ни пару за твој живот, ако те се само дотакнем. Одлази!

— Плати прво за разговор, па ћу ићи.

— Шта да платим, какав разговор?

— Па ја сам рекао да се плати тај посао о коме си ми говорила. Ја нисам милионер да губим време... нити филантроп, да...

— На, само иди, — и Јелена му тутну у шаке једну новчаницу и изгура га.

Севић поче да прогони Јелену. Долазио је свакога дана, у свако доба, под разним изговорима, али увек у циљу да јој извуче који грош. Ако му Јелена не би отворила, он би бесомучно лупао у врата.

Једнога дана, пошто га се једва била отрела, Јелена пође кући на ручак. На десетак корака од атељеа чекао ју је Севић. Она хтеде да га прође, али он пристаде уз њу.

— Само тако, то је лепо, викао је, као да је хтео намерно да скрене пажњу пролазника. Док сам био здрав, радио сам као марва да би госпођа могла да живи као бубрег у

лоју и да се излежава, а сад кад се бедни муж вратио из рата, измучен и исцеђен, госпођа неће ни да га види. Док смо се ми мучили за отаџбину, госпође су уживале са швапским официрима. Сад ваљда нисмо довољно фини...

И Севић трпаше гомиле лажи, знајући да ће му то његово причање стећи симпатије публике, која се, из жеље да се умеша у туђе ствари, окупила око њих, тако да Јелена није могла да изађе из круга који се образовао око ње.

Најзад се појави и један радознали жандарм, случајно баш са те линије.

— Шта је, што се скупљате? упита орган јавног поретка.

— Молим вас, обрати му се Јелена, овај човек ме напада и вређа. Молим вас да га водите у кварт.

— Муж сам ти ја, а не „овај човек“, викао је Севић.

— Може, госпоја, ама морате и ви у кварт.

— Дабогме, и она у кварт, да се расправимо пред полицијом.

Јелени не остаде ништа друго до да пође, праћена радозналцима. Једни су осуђивали њу, а други су тврдили да је онај човек пијан и да јој није муж.

У кварту Јелена исприча полицијском чиновнику у чему је ствар и замоли га да је узме у заштиту од мужа, који јој чини неприлике и уцењује је.

— Госпођо, рече јој чиновник, он је сад случајно пао полицији у руке. Тражимо га већ неколико дана, али безуспешно. Он је оптужен по § 85. Чуда је, веле, починио у Нишу, ортакујући са окупаторским бугарским властима. Многе је оштетио, а многе је и у црно завио. Сад ће бити суђен, а нема сумње да ће бити и осуђен. Неће више имати прилику да вам досади. Ви можете ићи, а он остаје овде.

XV.

Док је Севић био у затвору. Јелена је била мирна. Молила се Богу да буде осуђен, јер би осуда по онаквим делима за каква је он био оптужен олакшала развод брака. Али после три месеца Севића пустише испод суђења, јер су све оптужбе противу њега биле сведене на просто причање. Он је тако вешто удешавао ствари са Бугарима, да нико ништа није могао доказати. А и наш свет, који тако воли да прети, не воли да иде по судовима, већ радије прашта и кажњавање оставља небеском судији. И сад тек поче пакао за Јелену.

По Јелениној представци свештенику, како почињу парнице за развод брака, били су позвани обоје „на мирење.“ Али Севић не хтеде никако да дође. Најзад га некако додобише преко полиције. Он изјави свештенику да воли своју жену, да је задовољан њом, да жели да продужи заједнички живот. Јелена одби и из-

јави да не може да га гледа, да га не може трпети у својој близини.

По неком чудном бирократском пропису ваљало је ићи „на мирење“ и проти и у духовни суд, ваљало је да и Севић дође, а он је бежао од тога. Тако се ствар протезала у бесконачност.

Али је за то Севић био врло ревностан у посетама Јелени, која већ није знала како да га се отресе. Обраћала се полицији за заштиту, али шта је ова могла. Ваљда да јој постави жандарма испред врата! Састанци њихови били су без речи: он би само протурио руку кроз одшкринута врата и Јелена би му у њу ставила динар-два, после чега је он одлазио, да се ускоро опет врати.

Јелена је била у очајању. Докле ће то тако трајати и докле ће она моћи издржати? питала се.

Једног дана ето ти опет Севића. Јелена му пружи петицу, али он рече да хоће унутра, јер има да разговара с њом.

— Шта ћеш, казуј? питаше она не пуштајући га унутра.

— Пустите ме, па ћеш чути.

Јелена приклопи врата и закључа их. Али Севић удараше бесомучно у врата. Хтела не хтела, пусти га унутра, само да јој се не скупља свет.

— Шта хоћеш? питала је.

— Треба ми новаца! избаци он.

Она му пружи петицу.

— Не, више, треба ми много више. За одело.

— Па зар ја да ти купим одело? цикну Јелена.

— Па ти имаш новаца. Да ја имам, а да ти немаш, ја бих купио теби.

— Напоље, одмах, или ћу те...

— Чекај, да се погодимо...

— Нећу да се погађам, одмах напоље.

— Слушај, дај ми новац, па ћемо онда проти.

— Сад одмах? упита она.

— Сад одмах.

— Хајдемо, паре ћеш добити кад изађемо из протине канцеларије.

— А не, дај сад бар половину.

Она му даде двадесет динара, које он пусти из руке, као багателишући.

— То није ништа, рече.

— Па колико?

— За одело.

— Колико?

— Па... шест стотина динара, рече он оклевајући и као срачунавајући колико кошта одело.

Јелена стајаше као скамењена. Пара није имала, бар не толико. Имала је да отплаћује намештај и материјал, ваљало је живети, а и Петар ју је већ доста коштао. Она је међутим била тек почетница. Ипак се реши да му да, само да оду проти.

— Добро, дођи сутра у три сата по подне. Половину ћу ти дати пре него што уђемо проти, а другу половину кад будемо изашли.

— Не може, него дај сад половину.

— Петре, човече, та имај милости! Кад ти као човек ништа не зарађујеш, с каквим образом тражиш новаца од мене, једне жене, којој си загорчао живот?

— Дај бар нешто сад? Видиш какав сам! тражио је он без икаква стида.

— Не-мам, ра-зу-меш ли! Немам! Хајд' сад, па дођи сутра.

Али се није могла отрести. Он је тражио новац и она му истресе све што је имала при себи.

Али пред вече ето га опет. Хоће унутра, има, вели, нешто да јој каже. Она га пусти, али се одмах покаја. Био је трештен пијан. Једва се држао на ногама, спотицао се, закрвављених очију, прљав.

— Шта ћеш? упита Јелена.

— Тебе, пелтечио је Севић, хватајући је за мишицу, приближујући јој се све више. Она покуша да се повуче, али он као да се прилепио уз њу. Већ је осећала његов дах, ужасан, запањивала ју је ракија, која је баздила из њега.

— Натраг! врисну она, осећајући како јој пуцају кости под његовим рукама. Учини крајњи напор и гурну га што је могла јаче. Он се затетура, изгуби равнотежу. Паде крај велике зубарске столице, удари главом о тешко, гвоздено постоље и више се не маче. Крв из разбијеног потиљка поче да клизи по линолеуму.

Јелена осети како јој недостаје ваздуха, како се гуши. Хтеде да виче, али јој глас застајаше у грлу. Притисну обема рукама горњи део прса и сруши се крај мртва мужа.

